

Tijdschrift

voor

Strafbeleid

en

Gevangeniswezen

bpost
PB-PP|B-00000
BELGIE(N)-BELGIQUE

FATIK

36ste jaargang • juli-augustus-september 2019 • nr. 163
Driemaandelijkse uitgave
FATIK is een uitgave van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

Inhoud

Editoriaal 3

- Met de billen bloot in het land van morgen
Tom Daems

Artikel 5

- Elektronisch toezicht en voorlopige hechtenis: een stand van zaken na vijf jaar ervaring en een blik over de landsgrenzen
Eric Maes & Alexia Jonckheere
- Het beroepsgeheim van de geestelijk verzorger als levensbeschouwelijk recht van gedetineerden
Pieter De Witte

Interview 23

- Rechterlijke dwalingen, geen onschuldige materie
FATIK sprak met professor Peter van Koppen
Ricardo Nieuwkamp & Luc Robert

Afgiftekantoor: 9000 Gent Nieuwevaart
Bg FATIK PA3A9109

Afzendadres: Liga voor Mensenrechten
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

V.U.: Kati Verstrepen
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

LIGA VOOR
MENSENRECHTEN

WWW.MENSENRECHTEN.BE

FATIK

Tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen
Verschijnt vier keer per jaar
36ste jaargang
juli-augustus-september 2019, nr. 163

ISSN 0772-5167

Redactie

Hoofdredactie: Luc Robert
Eindredactie: Lars Breuls
Redactie: Tom Daems, Chris Hermans, Jürgen Millen, Neil Paterson, Koenraad Polfliet, Freya Vander Laenen, An-Sofie Vanhouche

Abonnement op FATIK?
Surft naar fatik.mensenrechten.be
Of bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw.
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09/223.07.38
e-mail: info@mensenenrechten.be
website: <https://mensenenrechten.be>

Redactionele samenwerking en disclaimer

FATIK, Tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen strekt tot een zo volledig mogelijke berichtgeving over de evoluties op het vlak van strafbeleid en gevangeniswezen.

Voor publicatie aangeboden teksten mogen rechtstreeks naar het redactiesecretariaat worden gestuurd. De redactie behoudt zich alle rechten voor de publicatie van ingezonden teksten, artikels, werken, advertenties ed. te weigeren.

Aan de totstandkoming van deze publicatie is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de redactie en de uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen redactionele bijdragen.

Jaarabonnements tijdschriften

Abonnement op Tijdschrift voor Mensenrechten: €35
Abonnement op Fatik, tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen: €40
Abonnement op beide tijdschriften: €70
Steunabonnement op beide tijdschriften: €96

rek.nr. BE34 0011 2701 3290

Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

FATIK online

Je kan FATIK online raadplegen. De laatste vier nummers zijn enkel beschikbaar voor abonnees. Vraag een login via fatik@mensenenrechten.be. Surf naar fatik.mensenrechten.be.

© Niets uit deze publicatie mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever.

Editoriaal

3

Met de billen bloot in het land van morgen

Tom Daems

Artikel

5

Elektronisch toezicht en voorlopige hechtenis: een stand van zaken na vijf jaar ervaring en een blik over de landsgrenzen

Eric Maes & Alexia Jonckheere

Het beroepsgeheim van de geestelijk verzorger als levensbeschouwelijk recht van gedetineerden

Pieter De Witte

Interview

23

Rechterlijke dwalingen, geen onschuldige materie. FATIK sprak met professor Peter van Koppen

Ricardo Nieuwkamp & Luc Robert

Met de billen bloot in het land van morgen

Afgelopen zomer was het een halve eeuw geleden dat Woodstock plaatsgreep. Het legendarische muziekfestival ging op 15 augustus 1969 van start en bracht meer dan 400.000 muzikliefhebbers op de been. Het weer was barslecht, de wachttijden waren lang, maar dat kon de sfeer niet verpesten, zo gaat de overlevering. Heel wat oud beeldmateriaal werd van onder het stof gehaald. De sfeer was er één van *flower power* en *sex, drugs and rock'n roll*. Ongetwijfeld zijn de verhalen doorheen de tijd aangedikt en zijn ze een eigen leven gaan leiden, maar de symboolwaarde van het iconische festival staat buiten kijf.

Woodstock luidde ook een tijdperk in waarin autoriteit en overheidsmacht in toenemende mate in vraag werden gesteld. Het is niet toevallig dat ideeën over 'autonoom recht' – recht dat een tegengewicht vormt voor en gericht is op het intomen van het 'repressieve recht' – in die periode ontstonden:

*'Het autonome recht stelt zich kritisch op t.a.v. het repressieve recht, dat vooral de bestaande orde dient, door een arsenaal van op zich zelf staande rechtswaarden en rechtsbeginselen voorop te stellen ter beteugeling van willekeur en met als centraal thema de 'rule of law'*¹

De 'rule of law' is hier inderdaad het centrale thema: *'... the rule of law is born when legal institutions acquire enough independent authority to impose standards of restraint on the exercise of governmental power.'*² Toon Peters, die zelf nog een tijdje had doorgebracht in Berkeley en daar o.m. in contact kwam met Philip Selznick en Jerome Skolnick (de auteur van *Justice without Trial* (1966)), gaf in 1972 in Utrecht een vlammend betoog over macht en recht in zijn oratie *Het rechtskarakter van het strafrecht*. Dit zou ook nazinderen in het proefschrift *Recht voor gedetineerden* (1978) van Constantijn Kelk. In eigen land promoveerde Lieven Dupont in die periode op een proefschrift met als titel *Beginselen van behoorlijke strafrechtsbedeling* (1979). Kortom: overheidsinstellingen die binnen een samenleving het geweldsmonopolie in handen hebben – zoals politie en gevangenis – werden in die periode in toenemende mate kritisch onder de loep genomen. Hoe gaat men in een democratische samenleving om met overheidsmacht, met aansprakelijkheid en transparantie, en welke waarborgen worden ingebouwd opdat overheidsfunctionarissen met bijzondere bevoegdheden hun boekje niet te buiten gaan?

Terwijl de oude beelden over Woodstock werden opgevist en grijzende festivalbezoekers die het nog eens konden navertellen, voor de camera's werden gehaald, doken ook andere verhalen en andere getuigenissen op over geheel andere muziekfestivals. Begin augustus 2019 circuleerden allerhande getuigenissen over naaktfouilleringen op muziekfestivals. De bal ging aan het rollen toen 'I love Techno'-bedenker Peter Decuypere op 7 augustus een oproep lanceerde op zijn publiek toegankelijke facebook-pagina naar getuigenissen over dergelijke fouilles op festivals.³

'Iemand vertelde me dat er vorig jaar op Voltage festival naaktfouilleringen waren van bezoekers waarbij de drugshond ging zitten en bij wie ze dan niets vonden bij een gewone fouillering. Met andere woorden 'we vinden niets, dus gaan we over tot een naaktfouillering.' Dat lijkt me zo een onwaarschijnlijk verhaal dat ik dat graag zou horen van de bezoekers zelf, liefst van bezoekers dus die het zelf hebben meegemaakt. Dat mag uiteraard ook via PM. Als dat zou zijn gebeurd (naaktfouillering zonder voorafgaandelijke vondst van drugs) op andere festivals mag je dat ook altijd doorgeven natuurlijk.'

Er volgden heel wat reacties en getuigenissen van festivalgangers die (soms meermaals) in hun blootje werden gezet. De media berichtten gretig over het thema en er werd ook kortstondig stilgestaan bij de vraag of de politiediensten hier niet buiten de lijntjes kleurden. De wet op het politieambt laat dergelijke controles toe, maar wordt hier niet al te snel en al te ondoordacht naar een dergelijke ingrijpende en potentieel vernederende controlemaatregel gegrepen? De getuigenissen die her en der gesprokkeld werden, gaven alvast reden tot nadenken – en tot bezorgdheid.

Opvallend was dat ook een mede-organisator van een dance-festival enkele reacties plaatste op de publiek toegankelijke pagina van Decuypere:

'... dat gebeurt al 4 jaar bij ons ... een hond kan niet direct de juiste persoon eruit halen, het kan zijn dat persoon links of rechts ervan meegepakt wordt, die moet dan ook in z'n blootje staan. 4 jaar geleden kregen we massa commentaar hierop, nu 4 jaar

1 C. Kelk, *Recht voor geïnstitutionaliseerden. De functies van het recht in penitentiaire inrichtingen, psychiatrische ziekenhuizen en andere totalitaire instituties*, 1983, p. 16.

2 P. Nonet & P. Selznick, *Law and Society in Transition*. New York, Harper & Row, 1978, p. 53.

3 <https://www.facebook.com/pdecuypere/posts/10156645751510172>.

later worden we gezien als voorbeeld festival. ... het is zoals de geluidsnormen. in begin was dit een drama, nu vindt iedereen het maar normaal'

Er zit nauwelijks een halve eeuw tussen Woodstock en de hedendaagse dance-festivals à la Ostend Beach, Tomorrow Land en consorten, maar het contrast is toch wel opvallend: vrijheid/blijheid lijkt hier ver weg. En of iedereen dergelijke naaktfouilleringen 'maar normaal' vindt, lijkt hoogst onzeker – de getuigenissen op de pagina van Decuypere tonen dat alvast aan. Dit is met reden een debat waardig.

Er is echter niet zoveel geweten over degelijke fouilles. Interessant is wel dat in diezelfde maand augustus een rapport verscheen over gelijkaardige fouilleringspraktijken in New South Wales, Australië.⁴ Het onderzoek kwam er omdat werd vastgesteld dat in vier jaar tijd het aantal naaktfouilleringen met 46,8% was gestegen – in 64% van de gevallen werd overigens niets gevonden. Over de langere termijn bekeken tekenden de onderzoekers op dat het aantal fouilles vertwintigvoudigde, tussen 2006 (N=277) en 2018 (N= 5483). Ook hier was de aanleiding doorgaans druggerelateerd (in 91% van de gevallen). In drie op tien gevallen leidde de fouille tot een aanklacht. De onderzoekers stellen vast dat de fouilles doorgaans niet aangewend werden in 'ernstige en dringende omstandigheden', zoals nochtans wordt voorgeschreven. Vaak gebeurt het bij mogelijk bezit van kleine hoeveelheden drugs voor persoonlijk gebruik. Een drughond die alarm slaat, was daarbij voldoende om de naaktfouilles te rechtvaardigen, zo stellen ze vast.

Het blijkt dus een thema dat niet enkel in eigen land de gemoederen beroert. Daarenboven weet de FATIK-lezer dat de toepassing van dergelijke controlemaatregelen ook in de Belgische gevangenissen tot heel wat ophef heeft geleid. Het wettelijk kader is uiteraard anders, maar het is toch wel opmerkelijk dat de discussies die gevoerd werden sinds 2007, toen art. 108 van de basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden in werking werd gesteld, geen of nauwelijks een tegenpoot hebben gekregen wanneer het gaat over fouilles uitgevoerd door de politiediensten. Heel wat vragen lijken nochtans gelijkaardig: houden dergelijke controles drugs buiten? Nee, dit is geen waterdicht systeem, noch in gevangenissen, noch op festivals, zoals Tomorrowland, waar wederom overlijdens te betreuren vielen. Wat met het grote aantal *false negatives*? Hoe zit het met de lijn tussen systematisch of quasi-systematisch naaktfouilleren en het uitzonderlijke *ultimum remedium* karakter van dergelijke controlemaatregelen?

Hier ligt veel stof voor onderzoek en debat. En ja, laten we dat debat maar voeren met de tijdsgeest van Woodstock en de *rule of law* in het achterhoofd.

Tom Daems*

⁴ M. Grewcock & V. Sentas, *Rethinking Strip Searches by NSW Police. Report. augustus 2019*, <https://rlc.org.au/sites/default/files/attachments/Rethinking-strip-searches-by-NSW-Police-web.pdf>.

* Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven

Elektronisch toezicht en voorlopige hechtenis: een stand van zaken na vijf jaar ervaring en een blik over de landsgrenzen

Eric Maes & Alexia Jonckheere¹

Eind december 2012 werd het elektronisch toezicht in het Belgisch recht ingevoerd als modaliteit van uitvoering van een aanhoudingsmandaat. Daarmee werd een nieuw hoofdstuk gebreed aan de expansie van het elektronisch toezicht als surrogaat voor klassieke vrijheidsberoving binnen de besloten gevangenisstraffen. Ons land schrijft zich daarbij in binnen een bredere internationale ontwikkeling die zich kenmerkt door een toenemende inzet van technologische controlemiddelen bij de toepassing van sancties en maatregelen op diverse echelons van de strafrechtsbedeling. Via wetgeving geïmplementeerd in 2012, was het elektronisch toezicht voor de praktijk van de voorlopige hechtenis hier voor het eerst 'verkrijgbaar' vanaf 1 januari 2014.

In deze bijdrage gaan we in op de toepassing van het elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis na vijf jaar ervaring en werpen we ook een korte blik over de landsgrenzen heen. Na een beknopte toelichting van de historiek van het elektronisch toezicht in België, verwijzen we in een volgende paragraaf naar enkele initiatieven die zijn uitgemond in de hervorming van de wetgeving op de voorlopige hechtenis, met invoering van het elektronisch toezicht in deze fase van de rechtsgang, en lichten we de belangrijkste krachtlijnen van deze nieuwe wetgeving toe. Vervolgens maken we de vergelijking met de situatie in een aantal andere landen binnen de Europese Unie, alvorens vanuit kwantitatief en kwalitatief oogpunt te rapporteren over enkele aspecten van de Belgische toepassingspraktijk.

De vele gedaantes van elektronisch toezicht vandaag

In België werd elektronisch toezicht geïntroduceerd in 1998, onder de vorm van een pilootproject in de gevangenis van Sint-Gillis, als zgn. *back-door*-optie voor de uitvoering van effectieve gevangenisstraffen, nl. als overgangsfase tussen vrijheidsberoving in de gevangenis en (vervroegde) vrijlating. Aanvankelijk bedoeld voor vrijheidsstraffen tot 18 maanden, werd het al snel uitgebreid tot straffen tot 3 jaar en tot straffen van meer dan 3 jaar. Vanaf 2000 werd het nationaal geïmplementeerd, en kon het daarnaast ook als *front-door*-optie toegepast worden voor straffen van maximum 3 jaar, om op die manier opsluiting in de gevangenis te voorkomen. Sedertdien zijn aan het elektronisch toezicht diverse invullingen gegeven. Werd in een eerste periode veel aandacht besteed aan het vinden van een werkbaar evenwicht tussen controle en re-integratie (het zgn. 'Belgisch model'), dan werd de ET-praktijk op andere momenten gedomineerd door het steven naar kwantitatieve uitbreiding van het systeem als uitvoeringsmodaliteit van gevangenisstraffen, met weinig of geen aandacht voor de kwalitatieve ondersteunende omkadering van de maatregel.² De uitbreiding van het elektronisch toezicht naar andere echelons van de strafrechtsbedeling dan dat van de strafuitvoering is van meer recente datum. Na de invoering van de 'hechtenis onder elektronisch toezicht' als een uitvoeringsmodaliteit van een aanhoudingsmandaat in het kader van de voorlopige hechtenis eind 2012 (operationeel vanaf 1 januari 2014),³ werd het vanaf 1 mei 2016 ook mogelijk voor strafrechters om

1 De auteurs zijn senior onderzoeker/werkleider bij het Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC), Operationele Directie Criminologie. De auteurs danken de directie en medewerkers van de (Vlaamse en Franstalige) centrale administratie van de Justitiehuisen en van de centra voor elektronisch toezicht, het kabinet van de minister van Justitie en het Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen voor de terbeschikkingstelling van gegevens die bijzonder nuttig zijn gebleken bij de totstandkoming van deze bijdrage.

2 Zie meer over de evolutie van het elektronisch toezicht: T. Vander Beken, "Van vette vis tot dieetpil. Vijftien jaar elektronisch toezicht in België", in T. Daems, T. Vander Beken en D. Vanhaelemeesch (eds.), *De machines van Justitie. Vijftien jaar elektronisch toezicht in België* (IRCP research series, volume 47), Antwerpen/Apeldoorn, Maklu, 2013, 11-41; K. Beyens en D. Kaminski, "Is the sky the limit? Eagerness for electronic monitoring in Belgium", in M. Nellis, K. Beyens en D. Kaminski (eds.), *Electronically Monitored Punishment. International and Critical Perspectives*, London, Routledge, 2013, 150-171; E. Maes, "Observations and reflections on Electronic Monitoring: The case of Belgium", in C. Joldersma (ed.), *Final report Prisons of the Future-project*, The Hague, Dutch Custodial Institutions Agency (The Netherlands), 2016, 41-53.

3 Wet 27 december 2012 houdende diverse bepalingen betreffende justitie, BS 31 januari 2013.

elektronisch toezicht op te leggen als autonome straf.⁴ Elektronisch toezicht werd eveneens voorzien bij de uitvoering van de interneringsmaatregel⁵ en de terbeschikkingstelling van de strafuitvoeringsrechtbank (TBS).⁶

Deze evolutie maakt dat het elektronisch toezicht bij ons vandaag zeer diverse gedaantes aanneemt. Zo worden nu maar liefst acht verschillende procedures onderscheiden, naargelang fase binnen de strafrechtsketen, doelgroep, beslissingsinstantie, inhoudelijke invulling (in het bijzonder, al dan niet omkadering vanuit de Justitiehuisen), ..., namelijk:

- elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis (VHET*);
- elektronisch toezicht als autonome straf (ETAS);
- elektronisch toezicht voor (gevangenis)straffen tot en met 8 maanden (of 'thuisdetentie', in de literatuur ook wel 'ET zero' genoemd) (TD);
- elektronisch toezicht voor (gevangenis)straffen van meer dan 8 maanden tot en met 3 jaar, toe te kennen door de gevangenisdirectie (in de literatuur aangeduid met de term 'ET extra-light') (ETdirG);
- elektronisch toezicht voor plegers van seksuele feiten ten aanzien van minderjarigen met straffen van meer dan 1 jaar tot en met 3 jaar, toe te kennen door de Directie Detentiebeheer (ETDDB);
- elektronisch toezicht voor gevangenisstraffen van meer dan 3 jaar, toe te kennen door de strafuitvoeringsrechtbank (ETSURB);
- elektronisch toezicht in het kader van de uitvoering van een (bijkomende) straf van terbeschikkingstelling van de strafuitvoeringsrechtbank (TBSURB); en
- elektronisch toezicht in het kader van de uitvoering van een interneringsmaatregel.

Naar Belgisch recht is het elektronisch toezicht voornamelijk niet voorzien als specifieke (bijzondere) voorwaarde gekoppeld aan een andere maatregel of

modaliteit van uitvoering (bv. schorsing van voorlopige hechtenis, uitstel van de tenuitvoerlegging van de straf, voorwaardelijke invrijheidstelling). Ook het gebruik van elektronisch toezicht in gevangnissen zelf (bv. open gevangnissen, cf. Finland⁸) kent bij ons geen toepassing, en, voor zover ons bekend,⁹ net zomin een of andere slachtoffer-gecentreerde aanwending van technologische middelen (zie bv. Spanje¹⁰).

Naar elektronisch toezicht als 'alternatief' voor voorlopige hechtenis

De idee om elektronisch toezicht – of zijn niet-technologische variant van 'huisarrest' – een plaats te geven in de fase vóór berechting, kent een vrij lange voorgeschiedenis. In een artikel in *Panopticon* stelde advocaat-generaal Lode De Wilde in 1982 bijvoorbeeld al voor dat de onderzoeksrechter, in plaats van een bevel tot aanhouding, een bevel tot arrest ter woonplaats zou kunnen verlenen. Dat bevel zou voor de gearresteerde, naast de verplichting om bij elke proceshandeling te verschijnen, tevens de verplichting met zich meebrengen om zich dagelijks minstens éénmaal en hoogstens tweemaal aan te melden in het politie- of Rijkswachtkantoor aangeduid in het bevel en op de uren erin bepaald.¹¹

Een aantal jaar later, in 1988, legde senator Roger Blanpain een wetsvoorstel neer in verband met de voorlopige hechtenis en het 'arrest ter woonplaats'.¹² Tijdens de parlementaire debatten die uiteindelijk zouden uitmonden in de nieuwe wet op de voorlopige hechtenis van 20 juli 1990, werd echter uitdrukkelijk gesteld dat een 'huisarrest' niet als maatregel 'ter vervanging' van de voorlopige hechtenis (nl. als voorwaarde van een vrijheid of invrijheidstelling onder voorwaarden) zou kunnen worden opgelegd, "(...) want dat zou neerkomen op een echte maatregel van vrijheidsbeneming".¹³ Meer dan twintig jaar na het initiële voorstel van De Wilde zouden uiteindelijk nieuwe parlementaire initiatieven worden genomen om dergelijke maatregel, zij het nu omkaderd met elektronisch toezicht, in te voeren. Een eerste voorstel

4 Wet 7 februari 2014 tot invoering van het elektronisch toezicht als autonome straf, BS 28 februari 2014.

5 Wet 5 mei 2014 betreffende de internering van personen, BS 9 juli 2014 (inwerkingtreding 1 oktober 2016).

6 Wet 26 april 2007 betreffende de terbeschikkingstelling van de strafuitvoeringsrechtbank, BS 13 juli 2007 (inwerkingtreding 1 januari 2012).

7 Deze en volgende afkortingen worden gemakshalve gebruikt door het Vlaams Centrum voor Elektronisch toezicht (VCET).

8 R. Lavikkala, S. Tyni en P.-P. Kokkonen, "Overview of the Finnish penal practice since 2000", in C. Joldersma (ed.), *Final report Prisons of the Future-project, The Hague, Dutch Custodial Institutions Agency (The Netherlands)*, 2016, (103) 115.

9 Al zijn/waren daartoe blijkbaar wel plannen: zie bv.

<https://www.demorgen.be/nieuws/slachtoffers-krijgen-mogelijk-toestel-dat-waarschuwt-voor-dader-met-enkelband~b35b3661/>.

10 Aldaar werd (in Madrid) een systeem in gebruik gesteld waarbij (potentiële) slachtoffers van huishoudelijk geweld via technologische hulpmiddelen 'beschermd' worden tegen de potentiële 'agressor', namelijk verwittigd worden wanneer deze laatste de omschreven exclusiezones zou binnentreden (<https://www.theguardian.com/society/2010/dec/14/spain-domestic-violence-women-morel>).

11 L. De Wilde, "Alternatieve voorlopige hechtenis", *Panopticon* 1982, 156-158.

12 Parl. St. Senaat BZ 1988, nr. 421-1.

13 Antwoord van de minister van Justitie op een vraag in de Senaatscommissie (Verslag namens de Commissie voor de Justitie uitgebracht door de heer Arts, Parl. St. Senaat 1989-90, nr. 658/2, 108).

wordt op 12 juli 2007 in de Kamer ingediend door Renaat Landuyt (sp.a-spirit),¹⁴ een tweede op 7 januari 2008 in dezelfde assemblee door Sabine Lahaye-Battheu (Open VLD).¹⁵ Dit laatste voorstel werd op 5 maart 2008 in de Senaat hernomen door Martine Taelman, eveneens Open VLD-lid.

De piste van elektronisch toezicht binnen de fase van het vooronderzoek wordt opnieuw gelanceerd tijdens de legislatuur van CD&V-minister van Justitie Jo Vandeurzen. In zijn beleidsnota uit 2009 verwijst hij zo onder meer naar "(...) *de aanwending van elektronisch toezicht, de toepassing van moderne technieken als GPS-bewaking, als alternatief voor de voorlopige hechtenis.*"¹⁶ Hoewel navolgend wetenschappelijk onderzoek door het NICC kanttekeningen plaatst bij het potentiële toepassingsbereik van het elektronisch toezicht in deze fase van de strafrechtspleging en de vooronderstelde vermindering van de gevangenispopulatie in voorhechtenis, alsook bij de budgettaire impact ervan,¹⁷ wordt onder Open VLD-minister van Justitie Annemie Turtelboom finaal in sneltreinvaart een wetsontwerp 'houdende diverse bepalingen betreffende justitie' door het parlement gejaagd.¹⁸

De wet van 27 december 2012 maakt het voortaan mogelijk dat onderzoeksrechters of -gerechten bepalen dat het aanhoudingsmandaat of de verdere handhaving ervan wordt uitgevoerd in een door hen toegewezen verblijfplaats (buiten de gevangenis) en dat de aanwezigheid van de verdachte aldaar via technologische hulpmiddelen wordt gecontroleerd. Het elektronisch toezicht is hierbij opgevat als modaliteit van uitvoering van voorlopige hechtenis en dus niet als een controlemiddel of voorwaarde in het kader van de reeds in 1990 geïntroduceerde 'alternatieve' maatregel van 'vrijheid of invrijheidstelling onder voorwaarden'. Deze expliciete keuze heeft een aantal juridische implicaties die verder nog zullen worden toegelicht. Alleszins is het zo dat het elektronisch toezicht enkel de aard en plaats van de 'detentie' wijzigt, terwijl de bij een klassiek aanhoudingsmandaat gebruikelijke opsluitingsprocedure van kracht blijft: de verdachte wordt overgebracht naar of verblijft in de gevangenis, waar hij in het opsluitingsregister (van de 'moederinrichting') wordt/is ingeschreven.

De apparatuur (enkelband) wordt in de gevangenis zelf op het lichaam aangebracht, alvorens in de toegewezen verblijfplaats (buiten de instelling) het bewakingsmateriaal wordt geïnstalleerd. Net zoals dit het geval is bij een regulier aanhoudingsmandaat dat in de gevangenis ten uitvoer wordt gelegd, wordt door de Raadkamer periodiek nagegaan of handhaving van de voorlopige hechtenis (onder elektronisch toezicht) nog langer noodzakelijk is. De mogelijkheid bestaat om tegen de beslissing van de Raadkamer in beroep te gaan bij de Kamer van Inbeschuldigingstelling. Wat de toegewezen verblijfplaats betreft, hoeft het niet noodzakelijk te gaan om een eigen woonst; het toezicht kan ook elders worden uitgeoefend, bij vrienden of familie, in onthaalhuizen, psychiatrische inrichtingen of andere residentiële instellingen. Een formeel akkoord van huisgenoten is (wettelijk) niet vereist, al zal daar in de praktijk in regel wel om worden gevraagd. Voor de (voorlopige) 'hechtenis onder elektronisch toezicht' geldt een zeer strikt regime, zonder geïndividualiseerd of vast uurrooster waarbinnen de verdachte zich buitenshuis zou mogen begeven.

Uitgezonderd 'toegestane verplaatsingen', dient de verdachte steeds in de toegewezen verblijfplaats aanwezig te zijn. Uitzonderlijke toegestane verplaatsingen zijn "*de verplaatsingen die nodig zijn in het kader van een gerechtelijke procedure met inbegrip de verplaatsingen naar de politiediensten; de verplaatsingen omwille van een medisch spoedgeval; de verplaatsingen in geval van overmacht.*"¹⁹ Zoals een traditioneel aanhoudingsbevel ten uitvoer gelegd in de gevangenis, kan ook bij het elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis een soort van geïndividualiseerd, verlengd 'verbod van vrij verkeer' worden opgelegd, waardoor het de verdachte niet is toegestaan contact te hebben met de buitenwereld (via bezoek, briefwisseling, telefoon). Anders dan bij andere procedures waarbij in ons land elektronisch toezicht wordt toegepast, wordt bij het elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis gebruik gemaakt van (duurdere)²⁰ GPS-technologie; bij het verlaten van de verblijfplaats dient de verdachte daartoe een draagbare module bij zich te dragen die in verbinding staat met de enkelband en de precieze locatie van de verdachte laat traceren.

14 Parl. St. Kamer BZ 2007, nr. 52-0040/001.

15 Parl. St. Kamer 2007-2008, nr. 52-0649/001.

16 Parl. St. Kamer 2008-2009, nr. 52-1529/016, 71.

17 C. De Man, E. Maes, B. Mine en R. Van Brakel, R., *Toepassingsmogelijkheden van het elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis – Possibilités d'application de la surveillance électronique dans le cadre de la détention préventive, Eindrapport - Rapport final (onderzoeksrapport nr. 23), Brussel, Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie, Operationele Directie Criminologie, 2009, 304 p. + bijlagen.*

18 Het wetsontwerp werd op 2 oktober 2012 in de Kamer ingediend en door de plenaire vergadering goedgekeurd op 29 november 2012 (Parl. St. Kamer 2011-2012, nr. 53-2429/001).

19 Art. 6 KB 26 december 2013 houdende tenuitvoerlegging van Titel II van de wet van 27 december 2012 houdende diverse bepalingen betreffende justitie, BS 31 december 2013.

20 Beyens en Roosen vermelden voor de technologische uitrusting een kost van € 8,51 per dag voor GPS-technologie, € 4,37 voor klassieke radiofrequentie (RF)-technologie, of € 5,56 bij stemherkenning (K. Beyens en M. Roosen, *Electronic monitoring in Belgium, Brussels, VUB (rapport in het kader van het EMEU-project), 2016, 42).*

Elektronisch toezicht en voorlopige hechtenis in enkele andere Europese landen

Uiteraard staat België niet alleen waar het gaat om de toepassing van (vormen van) elektronisch toezicht in de fase vóór berechting. Ook in verschillende andere Europese landen is het wettelijk verankerd en wordt het in de praktijk, al dan niet extensief, toegepast. Voor 2015 rapporteert het *European Union Agency for Fundamental Rights*²¹ dat in zowat een derde van de landen van de Europese Unie elektronisch toezicht (theoretisch) beschikbaar is als 'alternatieve' maatregel voor voorlopige hechtenis. Naast België (BE) gaat het daarbij om: Oostenrijk (AT), Duitsland (DE), Griekenland (EL), Frankrijk (FR), Italië (IT), Nederland (NL), Roemenië (RO) en het Verenigd Koninkrijk (UK).²²

Verschillende van deze landen namen recent deel aan een onderzoeksproject waarin de wetgeving en praktijk van de voorlopige hechtenis en alternatieven ervoor nader onder de loep werden genomen (DETOUR-project),²³ nl. buiten een aantal van hoger vermelde landen – Oostenrijk, België, Duitsland, Nederland en Roemenië – ook nog door Ierland en Litouwen. Aansluitend bij een eerder in Europees samenwerkingsverband uitgevoerd onderzoek naar elektronisch toezicht in verschillende fasen van de strafrechtsbedeling (EMEU-project),²⁴ en een onderzoek naar de toepassing van de voorlopige hechtenis door *Fair Trials* (waaraan België niet participeerde),²⁵ levert het DETOUR-onderzoek een aantal interessante (bijkomende) inzichten op over de toepassing van elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis. De onderzoeksbevindingen uit het DETOUR-project steunen niet enkel op literatuuronderzoek, analyse van relevante wetgeving en statistisch materiaal,²⁶ maar in belangrijke mate

ook op observaties, interviews met sleutelactoren²⁷ en kennisuitwisseling via thematische workshops met betrokkenheid van zowel onderzoekers als praktijkwerkers.²⁸ In Nederlandstalig België werden zo tussen 25 januari 2017 en 30 maart 2017 in 6 verschillende (afdelingen van) gerechtelijke arrondissementen 17 interviews afgenomen met actoren uit het werkveld van divers pluimage: 4 advocaten, 3 medewerkers van justitiehuizen, 3 leden van het openbaar ministerie (2 op niveau van eerste aanleg, 1 op niveau van beroep), 4 onderzoeksrechters, 2 leden van een Raadkamer en 1 lid van een Kamer van Inbeschuldigingstelling.²⁹

In verband met elektronisch toezicht stelden we vast dat alle zeven jurisdicties die betrokken waren bij het DETOUR-project,³⁰ op het ogenblik van afsluiting van het onderzoek eind 2017, over een wettelijke regelgeving beschikten of op zijn minst in een wettelijke basis voorzagen voor de toepassing ervan als maatregel vóór berechting. In Duitsland en Nederland wordt het elektronisch toezicht niet als zodanig genoemd in de wet zelf, maar er bestaat wel een wettelijke basis voor. In Duitsland wordt het beschouwd als een 'andere passende maatregel' ("*andere, passende Maßnahme*") onder de verplichtingen of voorwaarden die kunnen worden opgelegd bij een opgeschort aanhoudingsbevel. In Nederland valt elektronisch toezicht in de praktijk onder de algemene bepaling die er in voorziet voorwaarden te verbinden aan een schorsing van voorlopige hechtenis. In alle andere jurisdicties verwijst de wetgeving wel uitdrukkelijk naar elektronisch toezicht als een mogelijke maatregel. In Ierland is de mogelijkheid van elektronisch toezicht wettelijk verankerd, al waren deze wettelijke bepalingen op het ogenblik van het onderzoek nog niet van kracht. Terwijl elektronisch toezicht in de meeste landen (wettelijk) wordt beschouwd als een 'alternatieve

21 FRA (European Union Agency for Fundamental Rights), *Criminal detention and alternatives: fundamental rights aspects in EU cross-border transfers*, Vienna, 2016, 65-66.

22 Behoudens in Schotland waar geen gebruik kan worden gemaakt van elektronisch toezicht vóór berechting (G. McIvor en H. Graham, *Electronic Monitoring in Scotland (rapport in het kader van het EMEU-project)*, Scottish Centre for Crime and Justice Research, University of Stirling, 2016, 84 p.).

23 Dit onderzoek 'Towards Pre-trial Detention as Ultima Ratio' (DETOUR-project) werd gefinancierd door de Europese Commissie binnen het Justice Programme 2014 (JUST/2014/JACC/AG/PROC/6606).

24 A. Hucklesby, K. Beyens, M. Boone, F. Dünkel, G. McGivor en H. Graham, *Creativity and effectiveness in the use of electronic monitoring: a case study of five European jurisdictions*, 2016, 38 p. Zie voor de diverse landenrapporten van dit project 'The Use of Electronic Monitoring in EU Member States' (en het vergelijkend onderzoek 'Creativity and effectiveness in the use of electronic monitoring: a case study of five European jurisdictions'): <http://emeu.leeds.ac.uk/reports/>.

25 Fair Trials, *A Measure of Last Resort? The practice of pre-trial detention decision making in the EU*, 2016, 80 p. (<https://www.fairtrials.org/wp-content/uploads/A-Measure-of-Last-Resort-Full-Version.pdf>).

26 Zie voor België: E. Maes, A. Jonckheere, M. Deblock en M. Hovine, *DETOUR: Towards Pre-Trial Detention as Ultima Ratio. 1st Belgian National Report*, Brussels, NICC/INCC, 2016, 55 p.

27 Zie voor België: E. Maes, A. Jonckheere en M. Deblock, *DETOUR: Towards Pre-Trial Detention as Ultima Ratio. 2nd Belgian National Report on Expert Interviews*, Brussels, NICC/INCC, 2017, Part I, 80 p., Part II, 48 p., Part III, 3 p.

28 Het thema van het elektronisch toezicht, en alternatieven in het algemeen, in het kader van de voorlopige hechtenis kwam aan bod in de derde DETOUR-workshop die op 29 juni 2017 werd georganiseerd in de gebouwen van het ministerie van Justitie te Wenen.

29 E. Maes en M. Deblock, "Part I – Report on (Dutch-speaking) Expert Interviews (Flanders)", in E. Maes, A. Jonckheere en M. Deblock (eds.), *DETOUR: Towards Pre-Trial Detention as Ultima Ratio. 2nd Belgian National Report on Expert Interviews*, Brussels, NICC/INCC, 2017, 1-80.

30 Navolgend comparatief overzicht werd gepubliceerd in een gezamenlijk eindrapport van het DETOUR-project, beschikbaar in 6 talen op de projectwebsite: www.irks.at/detour/publications. Zie voor de Engelstalige versie: W. Hammerschick, Ch. Morgenstern, S. Bikelis, M. Boone, I. Durnescu, A. Jonckheere, J. Lindeman, E. Maes en M. Rogan, *Comparative Report. DETOUR – Towards Pre-trial Detention as Ultima Ratio*, Vienna, 2017, 80 p.

maatregel' (Litouwen, Roemenië: een verplichting die kan worden opgelegd tijdens een huisarrest), een voorwaarde bij borgstelling (Ierland) of een voorwaarde gekoppeld aan een schorsing van voorlopige hechtenis (Duitsland, Nederland), vormt het, behalve in België (zie ook supra), enkel in Oostenrijk een 'modaliteit van uitvoering' van voorlopige hechtenis. Wanneer het wordt beschouwd als uitvoeringsmodaliteit (eerder dan een 'alternatief' of specifieke voorwaarde), brengt het belangrijke juridische gevolgen met zich mee voor de verdachte. De tijd onder elektronisch toezicht wordt afgetrokken bij eventuele veroordeling tot (gevangenis)straf, een onwerkdadige hechtenis onder elektronisch toezicht kan aanleiding geven tot (financiële) compensatie, en de noodzaak tot handhaving van de maatregel wordt – tenminste in België – periodiek, automatisch beoordeeld door gerechtelijke instanties. Deze regels gelden niet waar het elektronisch toezicht als een voorwaarde/alternatief is opgevat.

Hoewel het openbaar ministerie een belangrijke beslissingsrol speelt met betrekking tot alternatieve maatregelen in Litouwen (en in Roemenië wanneer het gaat om de maatregel van 'justitiële controle'), geldt dit enkel voor minder ingrijpende maatregelen en niet om meer intrusieve maatregelen zoals elektronisch toezicht (Litouwen). Ook in (alle) andere jurisdicties is het uiteindelijk een rechter/rechtbank die beslist over de toepassing van het elektronisch toezicht. Hoewel het mogelijk is om elektronisch toezicht onmiddellijk toe te passen, kunnen (gecompliceerde) procedures (zie bv. Nederland, Litouwen) vaak resulteren in een toepassing van elektronisch toezicht nadat initieel een aanhoudingsbevel is uitgevaardigd en uitgevoerd. Over het algemeen geldt er geen absolute (wettelijke) maximumtermijn voor het elektronisch toezicht; in Oostenrijk gelden op dit vlak de regels voor voorlopige hechtenis (Oostenrijk), en, waar tijdslimieten zijn vermeld, zijn ook verlengingen mogelijk (Litouwen).

De technologieën die worden toegepast en de inhoud die wordt gegeven aan de maatregel van het elektronisch toezicht, verschilt naargelang jurisdictie. Zoals al hoger vermeld, geldt in België een zeer strikt regime met slechts uitzonderlijke mogelijkheid tot verplaatsingen buitenshuis, en wordt in de fase van het vooronderzoek enkel GPS-tracking gebruikt. In andere landen is het (of kan het) de verdachte wel toegestaan (zijn) om de (toegekende) verblijfplaats te verlaten (binnen een bepaald tijdskader), bv. voor

werk, onderwijs, therapie, en de meest voorkomende technologie is radiofrequentie (RF). In sommige van deze landen is GPS-tracking weliswaar mogelijk, maar niet noodzakelijk gekend door gerechtelijke actoren (Oostenrijk), wordt het steeds meer gebruikt (Litouwen) of wordt het enkel in specifieke gevallen toegepast, zoals in Nederland in het geval van een 'locatieverbod', al dan niet in combinatie met een gedragsaanwijzing of locatiegebod (Nederland).

De toepassing van elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis in de praktijk: een kwantitatieve benadering

Dat het bestaan van een wettelijke voorziening nog niet noodzakelijk betekent dat het ook genereus wordt toegepast in de praktijk, bewijst het Europese verhaal ten overvloede. Grootverbruiker binnen de Europese Unie blijken Engeland & Wales te zijn, waar volgens het EMEU-rapport (op dagbasis) eind november 2015 meer dan 3.600 personen elektronisch werden gemonitord binnen de fase van de voorhechtenis.³¹ Wat de DETOUR-landen betreft, werd elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis in Roemenië, alleszins ten tijde van het DETOUR-onderzoek (2016-2017), niet gebruikt omwille van het gebrek aan infrastructuur, in Litouwen en Oostenrijk werd het slechts in een zeer beperkt aantal gevallen gebruikt, in Duitsland slechts in één Staat (Hessen) en ook in bescheiden mate.³²

In vergelijkend opzicht werd het in voormelde periode in Nederland (ongeveer 345 plaatsingen in 2016³³), en vooral in België, toch vrij vaak toegepast. Ook al leek het bereikte resultaat bij ons – bijna 800 ET-plaatsingen in 2016, wat overeenkomt met een gemiddelde dagelijkse populatie van zowat 200 ET-verdachten³⁴ – niet volledig aan de (hoge) verwachtingen te voldoen, afgaande op de commentaar van Open VLD-Kamerlid Sabien Lahaye-Battheu die de toepassing ervan omschreef als "peanuts".³⁵ Die laatste conclusie bevat zeker enige grond van waarheid, indien de vergelijking wordt gemaakt met het (uitgebreide) gebruik van elektronisch toezicht in andere fasen van het strafrechtssysteem (voornamelijk in de strafuitvoering; in 2016 een totaal aantal van 5.610 voor alle wettelijke

31 A. Hucklesby e.a., o.c., 7-8.

32 W. Hammerschick e.a., o.c., 46.

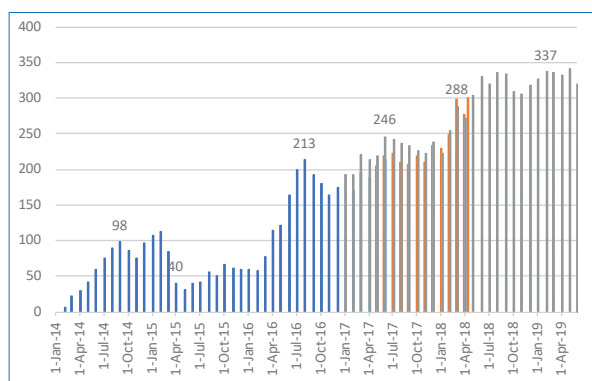
33 M. Boone, P. Jacobs en J. Lindeman, *DETOUR: Towards Pre-Trial Detention as Ultima Ratio. 2nd Dutch National Report on Expert Interviews*, Utrecht, Universiteit Utrecht/Montaigne Centrum, 2017, 61.

34 W. Hammerschick e.a., o.c., 46-47.

35 Van Den Eynde en Romans, "Slechts 7% gedetineerden in voorarrest staat onder elektronisch toezicht", *Het Laatste Nieuws*, 11 september 2017; S. Lahaye-Battheu, "Vorig jaar kregen 799 gedetineerden in voorlopige hechtenis een enkelband", 2017 (<http://www.sabien-lahaye-battheu.be/nl/nieuws/2800/vorig-jaar-kregen-799-gedetineerden-invoorlopige-hechtenis-eeen-enkelband.html>).

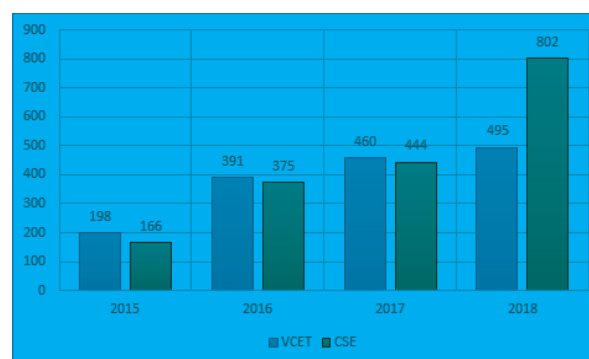
kaders samen³⁶) én met het jaarlijks aantal opsluitingen in de gevangenis in het kader van voorlopige hechtenis (meer dan 10.500 in 2016³⁷).

Figuur 1. Evolutie van het aantal verdachten in 'hechtenis onder elektronisch toezicht' (maandelijkse dagpopulaties, 1 januari 2014 – 1 juni 2019).³⁸

Bekijken we de evolutie over de periode 2014³⁹ tot vandaag van naderbij (figuur 1), dan stellen we vast dat de (dag)populatie onder elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis in het eerste jaar (2014) gestaag toeneemt, en begin 2015 een eerste piek bereikt van meer dan 100 eenheden. Nadien volgt echter een sterke terugval, die veel te maken heeft met een arrest van het Hof van Cassatie (van 11 februari 2015) waarin werd vastgesteld dat de wet (destijds) niet toeliet verdachten na regeling van de rechtspleging nog langer onder elektronisch toezicht te houden, wat in de praktijk klaarblijkelijk wel gebeurde.⁴⁰ Op gegeven moment zakte het aantal personen onder elektronisch toezicht dan ook gevoelig, naar zo'n 30 personen begin mei 2015. Het is pas vanaf april-mei 2016, na de zogenaamde Potpourri

Figuur 2. Aantal nieuwe mandaten elektronisch toezicht, procedure 'voorlopige hechtenis', naargelang monitoringcentrum (VCET/CSE), jaren 2015-2018.

II-wet van 5 februari 2016⁴¹ en mede als gevolg van de langdurige stakingen in de Belgische gevangenis,⁴² dat het elektronisch toezicht opnieuw aan een opmars begint. Sindsdien valt er een vrij constante opwaartse trend te bespeuren, met eind januari-begin februari 2018⁴³ zo'n 250 personen onder elektronisch toezicht, en vanaf midden april 2018 steeds meer dan 300 op dagbasis. Op 4 juni 2019 telde het VCET 110 verdachten onder elektronisch toezicht, het Franstalige Centre de Surveillance Électronique (CSE) monitorde op 11 juni 2019 219 verdachten.⁴⁴

De groei van het aantal verdachten onder elektronisch toezicht gedurende de afgelopen twee jaren is vooral zeer sterk uitgesproken aan Franstalige kant. Het jaarlijks aantal activiteiten bij het CSE⁴⁵ verdubbelt bijna tussen 2017 en 2018 (van 444 naar 802; zie figuur 2), terwijl de dagpopulatie tussen 1 januari 2017 en 1 juni 2019 stijgt van 85 naar 216 (figuur 3)⁴⁶ en dus meer dan verdubbelt. Een en ander zou ook betekenen dat de duur van het elektronisch toezicht er vrij sterk

36 Cijfers verkregen via het Vlaams Centrum voor Elektronisch Toezicht (VCET) op 9 juni 2017.

37 DGEPI (Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen), Jaarverslag 2016, Brussel, FOD Justitie, 2017, 46.

38 Cijfers over de dagpopulatie verdachten onder elektronisch toezicht werden verkregen via het Centre de Surveillance Électronique (CSE) op 29 juni 2017 (voor de periode januari 2014 - juni 2017), het kabinet van de minister of Justice i.s.m. het DGEPI op 4 april 2018 (voor de periode april 2017 - april 2018), en de afdeling Justitiehuizen van het Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (WVG) van de Vlaamse Gemeenschap (voor de periode januari 2017 - juni 2019). In deze laatste cijfers zijn geen gegevens opgenomen van het Duitstalige Zentrum für Elektronische Überwachung (ZEU); het aantal activiteiten alsook de dagpopulatie blijft hier naar waarschijnlijkheid evenwel zeer beperkt.

39 Voor gans België telden we in 2014, eerste jaar van inwerkingtreding, 461 plaatsingen onder elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis; hierin zijn ook de cijfers van het Duitstalige Zentrum für Elektronische Überwachung opgenomen. De dagpopulatie bedroeg op 31 december 2014 105 personen (Dienst Justitiehuizen, Jaarverslag 2014, Brussel, Vlaamse Gemeenschap, Departement Volksgezondheid, Welzijn en Gezin, Dienst Justitiehuizen, 2015, 96).

40 http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20150211-3. Het Hof stelde: "Wanneer het onderzoeksgerecht de verwijzing beveelt van een inverdenkinggestelde die zich in voorlopige hechtenis onder elektronisch toezicht bevond, kan het niet anders dan een einde te stellen aan die hechtenis of de inverdenkinggestelde vrij te laten onder voorwaarden met toepassing van artikel 35 van voornoemde wet." (Cass. 11 februari 2015, Arr. Cass. 2015, nr. 102).

41 Wet 5 februari 2016 tot wijziging van het strafrecht en de strafvordering en houdende diverse bepalingen inzake justitie, BS 19 februari 2016. Via deze wetswijziging werd het mogelijk (vanaf 29 februari 2016) dat het onderzoeksgerecht bij verwijzing van de zaak naar de rechtbank de hechtenis onder elektronisch toezicht zou handhaven. Ze kon ze echter niet zelf bevelen indien de verdachte voordien nog niet onder elektronisch toezicht stond. Zie I. Mennes, "Potpourri II-wet: gerichte verbeteringen aan de Wet Voorlopige Hechtenis" Nullum Crimen 2016, (204) 214.

42 Zie bv. <https://plus.lesoir.be/42127/article/2016-05-24/greve-dans-les-prisons-un-detenu-preventif-sur-six-pu-quitter-lantin>.

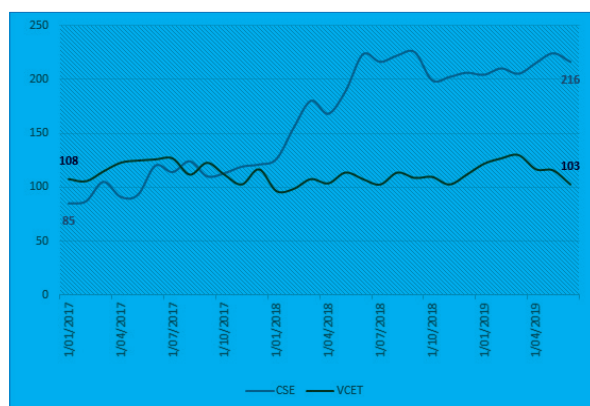
43 Intussen vernietigde een arrest van het Grondwettelijk Hof (van 21 december 2017) artikel 132,1° van de Potpourri II-wet, "(...) in zoverre het de raadkamer, uitspraak doende in het stadium van de regeling van de rechtspleging, niet toelaat aan de inverdenkinggestelde die tijdens de voorlopige hechtenis in een strafnrichting verblijft, het voordeel van de voorlopige hechtenis onder elektronisch toezicht toe te kennen" (GwH 21 december 2017, nr. 148/2017, 122).

44 Cijfers verkregen via de Afdeling Justitiehuizen van het Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin van de Vlaamse Gemeenschap op 2 juli 2019.

45 Cijfers over het totaal aantal activiteiten en het aantal activiteiten per procedure bij het CSE voor de jaren 2015-2018 zijn consulteerbaar in: Administration Générale des Maisons de justice, Rapport annuel 2018, 2019. Consulteerbaar via: <https://bit.ly/2LlccLh>.

46 Cijfers verkregen via de Afdeling Justitiehuizen van het Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin van de Vlaamse Gemeenschap op 2 juli 2019.

Figuur 3. Evolutie van de dagpopulatie onder elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis (VCET-CSE, evolutie 1 januari 2017 - 1 juni 2019).

toeneemt. In Vlaanderen blijven dan weer zowel het aantal activiteiten in 2017 en 2018 (460 resp. 495; figuur 2)⁴⁷ als de dagpopulatie ET-verdachten, met telkens iets meer dan 100 personen tussen begin 2017 en medio 2019 (figuur 3)⁴⁸, eerder stabiel.

Overigens vallen niet enkel de regionale verschillen, maar ook de sterk uiteenlopende praktijken naargelang gerechtelijk arrondissement / 'moedergevangenis' erg op (zie tabel 1).

De vaststelling die we in 2017 al deden,⁴⁹ geldt vandaag, twee jaar later, nog steeds. In Vlaanderen wordt het elektronisch toezicht overwegend toegepast in Antwerpen (Antwerpen, Mechelen en Turnhout) en Limburg (Hasselt), maar niet of nauwelijks in West- en Oost-Vlaanderen en Leuven. In Franstalig België is het elektronisch toezicht vooral geconcentreerd in Henegouwen en Luik, en blijft het beperkt in Waals-Brabant, Namen en Luxemburg. Het wordt ook vaak toegepast in de Brusselse regio, terwijl het in Duitstalig België – hier weliswaar niet cijfermatig gerepresenteerd –, niet verwonderlijk overigens, ook zeer bescheiden blijft.

Aandachts- en knelpunten in de (Belgische) toepassingspraktijk: een kwalitatief perspectief

De interviews die in het kader van het DETOUR-project werden afgenomen, lichten (mogelijks) enige tip

Tabel 1. Dagpopulatie verdachten onder elektronisch toezicht bij het VCET en CSE, naargelang gerechtelijk arrondissement van de 'moedergevangenis' (situatie op resp. 11 juni 2019).

Gerechtelijk arrondissement	N
Antwerpen	68
Brabant-Wallon	13
Brussel/Bruxelles	73
Hainaut	66
Leuven	4
Liège	54
Limburg	23
Luxembourg	9
Namur	14
Oost-Vlaanderen	4
West-Vlaanderen	1
Totaal	329

van de sluier op waarom het elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis, alleszins in Vlaanderen, toch niet zo populair blijkt te zijn als allicht door menig beleidsverantwoordelijke werd verhoopt. Vele van deze aandachts- en knelpunten gaan trouwens ook op voor buitenlandse ervaringen met het gebruik van elektronisch toezicht in deze fase van de strafrechtsbedeling.⁵⁰

De Belgische ervaring leert dat sommige magistraten – in het bijzonder deze die pas recent hun functie opnamen – nog niet zo vertrouwd bleken te zijn met deze maatregel, en met name met de technologische (on)mogelijkheden ervan. Vanuit de monitoringcentra werd er destijds ook geen proactieve publiciteitscampagne gevoerd om het gebruik ervan te stimuleren,⁵¹ ook al omdat het niet tot hun kernopdracht behoort. Wellicht bestond en bestaat bij magistraten ook de vrees voor (en ervaring met) bijkomende administratieve werklast, met name in het kader van de opvolging van de maatregel (reactie bij niet-naleving van de aan het elektronisch toezicht verbonden beperkingen). Ook bestaan er ernstige twijfels met betrekking tot het vermogen om effectief het risico op recidive (bv. dealen van drugs/drughandel, huiselijk geweld, intra-

47 Cijfers over het totaal aantal activiteiten en het aantal activiteiten per procedure bij het VCET voor de jaren 2015-2018 zijn consulteerbaar via <https://dwwg.be/jaarverslag18/cijfers-elektronisch-toezicht>. Daarnaast zijn ook enkele interessante cijfers (o.a. activiteiten tussen 2011-2017) beschikbaar op <https://www.departementwvg.be/opening-vcet-enkele-cijfers>.

48 Cijfers verkregen via de Afdeling Justitiehuisen van het Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin van de Vlaamse Gemeenschap op 2 juli 2019.

49 E. Maes en M. Deblock, l.c., (1) 49-50.

50 Zie W. Hammerschick e.a., o.c., 47-49.

51 Informatie verkregen via bijkomend interview met directeurs van het VCET op 9 mei 2017. Intussen werd op 25 april 2018 door het Instituut voor Gerechtelijke Opleiding (IGO), in samenwerking met het VCET en het CSE, wel een opleidingsdag georganiseerd over het elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige hechtenis, met bezoek aan en rondleiding bij de respectieve monitoringcentra.

familiale seksuele misdrijven) te kunnen counteren, of naleving van de strikte voorwaarden van het toezicht te doen handhaven (bv. bij verdachten met geestelijke gezondheidsproblemen). Ook het gevaar op onttrekking (bv. bij buitenlandse verdachten zonder woonst in België) en/of collusie wordt doorgaans als niet-gering ingeschat, waardoor opsluiting in de gevangenis dan veelal als een meer 'zekere' oplossing wordt gezien. Hoewel deze redenering ook opgaat voor de maatregel van 'vrijheid onder voorwaarden', biedt deze laatste wel meer ruimte om 'aanklampend', re-integratiebevorderend en recidivebeperkend te werken, waardoor het zowel door magistraten als advocaten vaak als een veel aantrekkelijker alternatief wordt gezien.

Het zeer strikte regime van elektronisch toezicht zoals dit in België wordt toegepast – quasi vergelijkbaar met '24/7-thuisdetentie', gelet op de zeer uitzonderlijke mogelijkheden om de toegewezen verblijfplaats te verlaten –, biedt weinig tot geen plaats voor een geïndividualiseerde en proportionele toebedeling van de maatregel: er is geen mogelijkheid om te werken, gezinstaken buitenshuis uit te voeren, wat naast de individuele psychologische belasting ook serieuze impact heeft op het gezinsleven (cf. 'pains of electronic monitoring'). Waar sommigen meer flexibiliteit bepleiten, wat ook het toepassingsbereik zou kunnen uitbreiden, argumenteren anderen dat het juist de enige maatregel is die op 'echte' detentie lijkt, en daarom als modaliteit van uitvoering, en niet als alternatief is opgevat.

Sommige respondenten benadrukken eveneens discriminatoire aspecten van het elektronisch toezicht, en wijzen op verschillen in materieel comfort van de verblijfplaats van onder toezicht gestelden. Elektronisch toezicht wordt soms ook uitgevoerd in onthaalcentra of residentiële (psychiatrische) inrichtingen, maar daar zorgt het, gezien de verschillende soorten 'in omloop zijnde' procedures van elektronisch toezicht, vaak voor verwarring. Veroordeelden mogen zich binnen bepaalde tijdsvensters vrij bewegen, terwijl dit voor voorlopig gehechten onder elektronisch toezicht niet het geval is: het gebeurde dan ook dat bewegingen naar andere plaatsen dan de private kamer (bv. naar de refter of gemeenschapslokalen voor groepstherapie) als technische overtreding werden gemeld.

Ook eerdere slechte ervaringen met het systeem maken dat besluitvormers er soms weigerachtig tegenover staan om elektronisch toezicht toe te passen. Het gaat hier dan niet noodzakelijk om het plagen van nieuwe feiten of manipulatie van de

technische apparatuur, maar bijvoorbeeld ook om de (delicate) kwestie van de instemming van huisgenoten. Het gebeurt dat medebewoners (bv. ouders, vriendin) uiteindelijk niet instemden met het elektronisch toezicht of hun akkoord opnieuw intrekken. Of, waar nu meestal expliciet om instemming zal worden gevraagd, hadden medebewoners er vroeger soms totaal geen benul van dat een van hun vrienden, familieleden, in hun woonst onder elektronisch toezicht zou worden geplaatst, terwijl de magistraat werd voorgehouden dat er wel zo'n akkoord bestond.

Meestal zal het niet het openbaar ministerie zijn dat om 'alternatieve' maatregelen of om elektronisch toezicht zal vragen. In het beste geval (vanuit het perspectief van de verdachte) zal elektronisch toezicht worden voorgesteld wanneer het al is toegestaan door de rechter, met andere woorden zal verdere 'handhaving' van het toezicht worden gevorderd. Het zijn veelal advocaten die elektronisch toezicht promoten, en daarbij vaak 'eieren voor hun geld' durven kiezen. Zoals één van hen getuigt: "Het is een handig instrument voor als ge denkt: de vrijheid onder voorwaarden zal men nog niet toekennen. (...) Ook als advocaat betrapt ge er u op dat ge soms denkt: 'een vrijheid onder voorwaarden', daar gaan ze moeilijk over doen. Elektronisch toezicht zal misschien makkelijker zijn. Terwijl men vroeger sowieso voor de vrijheid onder voorwaarden ging. Ook al is het soms compleet zinloos [gezien het strikt regime]."⁵²

Bij wijze van slotakkoord

Werkt het elektronisch toezicht in de praktijk dan daadwerkelijk detentie-vervangend, of komt het eerder in de plaats van een invrijheidstelling zonder meer of van het alternatief van de 'vrijheid onder voorwaarden'? De cijfers lijken veeleer het laatste te bevestigen.

Vóór 1990 bestond er omzeggens geen alternatief, buiten de financiële borgstelling. In 1990 werd de vrijheid onder voorwaarden geïntroduceerd. Toch tellen we in 2010 dubbel zoveel beklagden in onze gevangenissen als twintig jaar voordien.⁵³

Anno 2014 verwelkomen we elektronisch toezicht in de fase voor de berechting. Vijf jaar later blijkt het een succes of ... een maat voor niets, naargelang het perspectief. Voor Europa doen we het, als één van de grotere ET-spelers op de markt, wellicht goed. Maar de eigen beleving voelt niet zo comfortabel.

Eind 2014 tellen we iets meer dan 3.600 gedetineerden in voorlopige hechtenis,⁵⁴ bijna 2.500 personen in een

⁵² E. Maes en M. Deblock, l.c., (1) 52 [aldaar vertaald naar het Engels].

⁵³ 3.638 beklagden (inclusief gelijkgestelden) in 2010 tegenover 1.821 in 1990. Zie over deze en andere evoluties over voorlopige hechtenis en alternatieven ook: K. Beyens en E. Maes, E., "Gevangenisbevolking, gevangenscapaciteit en gevangenispersoneel: kwantitatieve evoluties", in K. Beyens en S. Snacken (eds.), *Straffen. Een penologisch perspectief*, Antwerpen, Maklu, 253-293.

Artikel

statuut van vrijheid onder voorwaarden, en zowat 100 gedetineerden in (voorlopige) hechtenis onder elektronisch toezicht,⁵⁵ of ... een totaal van 6.200 personen onder één of andere vorm van justitiële controle in de fase vóór berechting. Dat zijn er meer dan drie maal zoveel als in 1990.

En, drie jaar later tellen we niet enkel meer beklagden onder het nieuwe elektronisch toezicht (eind december 2017 meer dan verdubbeld ten opzichte van 2014), maar óók meer beklagden in onze gevangenissen in vergelijking met de jaren ervoor (gemiddeld meer dan 3.700 in 2017⁵⁶)! Wanneer het de ambitie is om met elektronisch toezicht de beklagdenpopulatie in onze gevangenissen terug te dringen, lijkt het (Belgische) verhaal van het elektronisch toezicht in het kader van de voorlopige

hechtenis vooralsnog een slag in het water te zijn.

Moeten we het elektronisch toezicht dan leren waarderen omwille van andere 'vermeende' voordelen die sommige (buitenlandse) praktijkwerkers meenden te kunnen ontwaren?⁵⁷ Als middel dat meer vertrouwen zou kunnen opwekken bij beslissingnemers over de effectiviteit van de controle op voorwaarden en klassieke toezichthouders (menselijk kapitaal) zou kunnen ontlasten van de gebruikelijke controle? Als instrument om therapietrouw en het naleven van andere voorwaarden (verplichting tot opleiding, werk, ...) bij de verdachte te stimuleren en optimaliseren? Of als vehikel om een groter draagvlak te creëren bij de bevolking voor de toepassing van (niet-vrijheidsberovende) alternatieven, ...?

54 DGEPI (Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen), *Jaarverslag 2014*, Brussel, FOD Justitie, 2015, 50.

55 Dienst Justitiehuisen, o.c., 74 en 96.

56 DGEPI (Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen), *Jaarverslag 2017*, Brussel, FOD Justitie, 2019, 48.

57 Zie W. Hammerschick e.a., o.c., 47.

Het beroepsgeheim van de geestelijk verzorger als levensbeschouwelijk recht van gedetineerden

Pieter De Witte¹

Geestelijk verzorgers in de gevangnissen worden op een bijzondere wijze geconfronteerd met de problematiek van het beroepsgeheim. Net zoals hulpverleners in andere sectoren en andere hulpverleners in de gevangeniscontext, ervaren zij hoe het beroepsgeheim 'de toegangspoort [is] tot de hulp- en zorgverlening'.² Als gedetineerden niet de zekerheid hebben dat het gesprek met de aalmoezenier of consulent een veilige plaats is waar zij vrijuit kunnen spreken, zullen zij mogelijk geen gebruik meer maken van de diensten van geestelijk verzorgers of wordt het pastorale of levensbeschouwelijke gesprek een bijkomende plaats waar zij op hun hoede moeten zijn omdat alles wat ze zeggen tegen hen gebruikt kan worden.

In deze bijdrage zal ik eerst, op basis van mijn praktijkervaring als katholiek aalmoezenier en deels ook vanuit onderzoek, een karakterisering geven van het werk van geestelijk verzorgers in de gevangnissen. Daaruit zal het belang blijken van het beroepsgeheim van geestelijk verzorgers. Vervolgens zal ik laten zien hoe de 'vrijplaats' die geestelijk verzorgers bieden aan gedetineerden vandaag het risico loopt ontmanteld te worden in naam van de maatschappelijke veiligheid. Ten slotte stel ik de vraag op welke manier het best kan geargumenteed worden voor een sterke invulling van het beroepsgeheim van de geestelijk verzorger.

De specificiteit van het werk van geestelijk verzorgers: de vrijplaats

Wanneer aalmoezeniers in de gevangenis vandaag trachten te expliciteren waar hun werk om draait, dan bestaat de mogelijkheid dat het woord 'vrijplaats' valt. Het is een prominente term geworden waarmee vooral

aalmoezeniers van christelijken huize de betekenis van hun pastorale activiteit karakteriseren. Het Nederlandse Centrum voor Justitiepastoraat wijdde een hele publicatie aan de vraag hoe we dit begrip best opvatten.³ 'Vrijplaats' heeft hier de technische betekenis van een plaats waar men vrijgesteld is van rechtsvervolging. Het gesprek met de aalmoezenier (en met andere geestelijk verzorgers) biedt een ruimte waar iemand die opgesloten is in alle vrijheid zijn of haar verhaal kan doen zonder het risico te lopen veroordeeld of in staat van beschuldiging gesteld te worden door zijn of haar gesprekspartner. In de praktijk betekent dit: een plaats waar niet alleen geen *morele* veroordeling wordt uitgesproken, maar waar ook geen angst moet heersen dat elementen uit het gesprek in het *juridische* dossier terechtkomen. Niet veroordelen impliceert in deze context: niet rapporteren.

De motieven van geestelijk verzorgers om een niet-veroordelende houding aan te nemen, kunnen variëren naargelang hun levensbeschouwelijke overtuigingen. Christelijke aalmoezeniers kunnen verwijzen naar Gods barmhartigheid of naar het Bijbelse gebod om 'niet te oordelen'. Moreel consulenten zullen hun openheid en hun erkenning van de gedetineerde als mens baseren op humanistische waarden. Op een interlevensbeschouwelijke studiedag die georganiseerd werd op 26 maart 2019 in het OCPP in Merksplas gingen katholieke, protestantse, anglicaanse, islamitische en vrijzinnig-humanistische geestelijk verzorgers met elkaar in gesprek over hun professionele activiteiten. Daar bleek hoe één van de gemeenschappelijke elementen bij de verschillende levensbeschouwingen precies de 'onbevangen' luisterende houding is.⁴ Belangrijk daarbij is dat deze attitude niet in de eerste plaats geworteld is in een negatieve, anti-institutionele opstelling tegenover het gevangenisstelsel. Het gaat in eerste

1 Met veel dank aan Ruben Vilain van het Instituut voor Strafrecht (KU Leuven) voor zijn erg gewaardeerd 'juridisch advies'.

2 A.-S. Versweyvelt, J. Put, T. Opgenhaffen en I. Van Der Straete, *Beroepsgeheim en Hulpverlening*, Brugge, Die Keure / La Charte, 2018, p. 23.

3 T.W.A. de Wit, R. de Vries en R. van Eijk, *Een heilige en veilige plek: vrijplaats en spiritualiteit in de geestelijke verzorging bij justitie*, Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2015.

4 *Studiedag 26 maart. 'Ik ga naar de gevangenis en neem mee...'* Ontmoetings- en reflectiedag voor consulenten en aalmoezeniers, ongepubliceerd verslag, s.l., 2019.

instantie over het aanhangen (vanuit uiteenlopende levensbeschouwelijke oogpunten) van een positieve overtuiging over de mens die kan samengevat worden in de stelling: elke persoon, ook degene die een misdrijf heeft begaan, verdient het om beluisterd te worden en serieus genomen te worden als deelnemer in een gesprek over alle fundamentele aspecten van het leven.

Het is pas in tweede instantie dat geestelijke verzorgers erop zullen wijzen dat dit centrale gegeven dat aan de basis ligt van het levensbeschouwelijke gesprek een *kwetsbaar* gegeven is dat in een gevangeniscontext in zekere zin bedreigd wordt. Er is niet alleen de machocultuur in de gevangenissen waardoor meer fundamentele kwesties en bekommernissen van gedetineerden meestal niet op adequate manier ter sprake kunnen komen in het dagelijkse gevangenisleven en waardoor zij vaak geneigd zijn zich eerder af te schermen voor bepaalde vragen en gespreksonderwerpen. Het gevangenis milieu is geen veilige omgeving en geestelijk verzorgers zijn zich bewust van de mogelijk rampzalige gevolgen wanneer bepaalde informatie bekend zou worden 'op de wandeling'. Er is ook het feit dat gedetineerden gedurende hun strafrechtelijke traject met voldoende instanties in contact komen bij wie ze op hun hoede moeten zijn en ze – vaak geflankeerd door een advocaat – vooral moeten zien dat ze hun mond niet voorbij praten.

Ten slotte is het domein van de belangrijke levensvragen vaak gedrenkt in schuld, trots, schaamte, verlangen naar erkenning en andere wijdverspreide menselijke fenomenen, waardoor de verhalen die geestelijk verzorgers te horen krijgen soms gekleurd zijn door verdraaiingen, minimaliseringen van feiten, halve leugens en allerhande psychologische verdedigingsmechanismen. In de oren van psychologen en psychiaters zijn dit evenzoveel aanleidingen om allerlei risicovolle (manipulatieve, mythische, psychopathische) persoonlijkheidskenmerken te vermoeden. Het zijn allemaal redenen om rond de vrijplaats van de geestelijke verzorging toch een stevige muur op te trekken die het kwetsbare en soms weinig fraaie verhaal van de gedetineerde – een verhaal dat het desalniettemin verdient beluisterd te worden – te beschermen tegen de oren van medegedetineerden, speurders en zielkundige experts.

Het kan nu zijn dat vooral door die speurders en experts vermoed wordt dat aalmoezeniers en

consulenten ietwat naïef zijn in hun omgang met gedetineerden omdat zij niet over het juridische en psychologische instrumentarium beschikken om tot een rechtvaardig en rationeel oordeel te komen over het verhaal van de gedetineerde. Dit mogelijke vermoeden van naïviteit moet zelf genuanceerd beoordeeld worden.⁵ Het is ieder geval niet zo dat de 'vrijplaats' die geboden wordt door geestelijk verzorgers in de gevangenis een plaats is van 'vrijblijvendheid', laat staan van 'vrijheid, blijheid'.

Vermoedelijk geldt ook in de geestelijke verzorging datgene wat Herman Bianchi beoogde met zijn gebruik van de term 'vrijplaats': dat er gezocht wordt naar een vorm van gerechtigheid die grondig verschilt van de manier waarop het heersende strafrecht die begrijpt en toepast.⁶ In de gesprekken met aalmoezeniers en consulenten kan en zal de morele vraag gesteld worden en zal ook schuld en schuldverwerking mogelijk ter sprake komen, maar dan niet de schuld tegenover het eerder abstracte en externe tribunaal van het positief recht, maar veeleer de schuld (of onschuld) tegenover een intiemer tribunaal van eigen normen, levensbeschouwelijk gekleurde waardensystemen en loyaleiten of verplichtingen ten opzichte van betekenisvolle anderen.

Het is op dit vlak dat de geestelijk verzorger een zekere expertise kan claimen. Al is het een vreemd soort expertise omdat ze de geestelijk verzorger in zekere zin aanmaant tot enige bescheidenheid. Datgene waar het in het levensbeschouwelijke gesprek over gaat (of waar het over kan gaan) is geen materie die men als specialist beheerst en waar men als het ware boven staat. De basis van levensbeschouwelijke hulpverlening in de gevangenis is, zoals eerder aangegeven, de erkenning van de gesprekspartner als mens en bijgevolg zit de levensbeschouwelijke 'hulpverlener' in de eerste plaats in hetzelfde schuitje als de gedetineerde, weliswaar niet opgesloten in de gevangenis, maar wel verwickeld in dezelfde fundamentele menselijke kwesties die in de gevangenis uitvergroten en verwrongen terugkeren: een moreel geslaagd leven, gezondheid, zinvol werk, bevrediging van elementaire behoeften, sociale erkenning, een gelukkig familiaal leven, enzovoort. Krachtens de aard van de levensbeschouwelijke (men zou kunnen zeggen: 'existentiële') thema's, heeft de relatie tussen geestelijk verzorger en gedetineerde bijgevolg een zeker egalitair karakter. In een eigen onderzoek uit 2017 werd aan Nederlandstalige katholieke gevangenis aalmoezeniers in België de

5 Voor mijn eigen reflectie over de 'naïviteit' van aalmoezeniers in de gevangenis, zie: P. De Witte, "Bewaarde onschuld. De Schuldvraag in de gevangenispastoraal", in K. Struys en A. Milh (red.), *Hij zal komen oordelen de levenden en de doden. Over de zin en de onzin van de geschiedenis*. Antwerpen, Halewijn, 2015, p. 87-97.

6 H. Bianchi, *Gerechtigheid als vrijplaats. De terugkeer van het slachtoffer in ons recht*. Baarn, Ten Have, 1985.

vraag gesteld wanneer in hun ogen een gesprek met een gedetineerde geslaagd kan worden genoemd.⁷ Naast verwijzingen naar de gunstige effecten die het gesprek kan hebben op gedetineerden (rust brengen, inzicht verschaffen, zich beter voelen, positiever naar de toekomst kijken), spreken heel wat respondenten over een kwaliteitsvolle relatie tussen aalmoezenier en gedetineerde, een relatie die idealiter gekenmerkt wordt door vertrouwen en respect, waarin de aalmoezenier op een bemoedigende manier nabij is en waar ook plaats is voor wederkerigheid. Veel collega's zouden het eens met mij zijn wanneer ik zeg dat de basis voor de levensbeschouwelijke 'hulpverlening' de gelijkwaardige relatie van mens tot mens is. Deze relatie beschrijven als 'vriendschap' zou overtrokken zijn en onrecht doen aan de structurele ongelijkheid en asymmetrie die steeds zal blijven bestaan tussen beide personen. Toch heeft de relatie geestelijk verzorger-gedetineerden minstens twee kenmerken gemeen met datgene wat mensen vandaag onder vriendschap verstaan. Ten eerste gebeurt alles in de relatie tegen de achtergrond van een onvoorwaardelijke erkenning en acceptatie van de andere persoon. Ten tweede wordt er een verregaande welwillendheid aan de dag gelegd die inderdaad als een vorm van 'naïviteit' kan gezien worden, maar die eigenlijk bestaat uit het geven van het 'voordeel van de twijfel', iets waar we ook toe in staat zijn wanneer onze buurman komt zeggen dat zijn tuinhuis in brand staat. Spontaan zullen we dan denken dat hij op zijn minst goede redenen zal hebben om dat te komen zeggen.

De vrijplaats in een systeem van controle

Hierboven heb ik, misschien op enigszins evocatieve wijze en allicht gekleurd door mijn eigen levensbeschouwing, een beeld geschetst van geestelijke verzorging in de gevangenis als 'vrijplaats'. Daarbij was van belang dat de vrijplaats een kwetsbare plek is die best goed afgeschermd wordt van andere actoren in een context als de gevangenis. Bovendien hoop ik duidelijk gemaakt te hebben dat de vrijplaats een waarde heeft die door iedereen – mogelijk ook door een levensbeschouwelijke neutrale staat – kan gezien worden. Er kan immers een morele dimensie van misdaad en straf ter sprake gebracht worden die niet steeds op bevredigende wijze aan bod komt binnen strafrechtelijke procedures. In die zin was de verwijzing naar Herman Bianchi niet toevallig, aangezien precies het herstelrecht vaak diezelfde morele dimensie van de misdaad tracht te vatten,

maar dan met een sterkere focus op het slachtoffer. Ten slotte blijkt de hulpverlening van geestelijk verzorgers een sterk relationeel karakter te hebben die de mogelijksvoorwaarde is van de hele geestelijke verzorging. Het is duidelijk dat dit allemaal redenen zijn om ook vanuit de staat sterke waarborgen te geven aan gedetineerden, dat hun verhaal veilig is bij de geestelijk verzorger, maar zeker ook aan de geestelijk verzorgers, dat zij dit verhaal voor zich mogen houden en de fundamentele vertrouwensrelatie niet zomaar hoeven te schenden, ook als een bekendmaking van dit verhaal aan justitiële instanties best wel interessant zou zijn met het oog op onderzoek, orde en publieke veiligheid.

Het is precies de beslotenheid van de 'vrijplaats' die mogelijk in het gedrang komt wanneer veiligheids- en controledenken prominent worden in de samenleving en dreigingsniveaus omhooggaan. Het zou echter verkeerd zijn om de dialectiek tussen vrijplaats en controledenken eenzijdig te beschrijven, alsof de geestelijke verzorging in de gevangenis altijd al een vrijplaats was waar gedetineerden veilig waren voor de opdringerige oren en ogen van een op controle gericht systeem. De zelfinterpretatie van de geestelijk verzorger als vrijplaats is er in zekere zin pas gekomen als reactie op een overdreven veiligheids- en controledenken. De Belgische gevangenis zijn in de negentiende eeuw opgericht vanuit de 'penitentiaire gedachte', het idee dat cellulaire opsluiting misdadigers tot inkeer zou brengen en uiteindelijk tot betere mensen zou maken. Dit bekeringsproces werd mee begeleid én gemonitord door de katholieke aalmoezenier. Hier was geen sprake van een 'vrijplaats' die afgeschermd moest worden. De geestelijke verzorging en het gevangeniswezen werkten samen in dienst van hetzelfde doel: de morele verheffing van de misdadiger.

De evolutie van de plaats van de geestelijk verzorger in de gevangenis van de negentiende eeuw tot op vandaag is een ingewikkelde geschiedenis.⁸ Eén cruciale verandering die zich heeft doorgezet is van antropologische aard. De visie op de mens als moreel wezen heeft plaatsgemaakt voor een meer behavioristisch paradigma dat een bijzondere aandacht heeft voor criminogene factoren, die voorwerp worden van technisch ingrijpen. Deze beschrijving is ongetwijfeld wat kort door de bocht. Er zijn in de criminologische literatuur zeker benaderingen die een meer holistische kijk op de mens bieden, maar als we kijken naar de modellen die de facto worden gebruikt om gedetineerden te

⁷ De enquête werd online of op papier ingevuld door 29 katholieke aalmoezeniers, waarvan 16 bezoldigde aalmoezeniers en 13 vrijwilligers. De toenmalige katholieke aalmoezeniersdienst bestond uit 72 personen (23 bezoldigde aalmoezeniers en 49 vrijwilligers). 69,6% van de bezoldigde aalmoezeniers en 26,5% van de vrijwilligers nam dus deel aan de survey.

⁸ Voor een heldere uiteenzetting, zie A. Neys, "De historische ontwikkeling van de Katholieke Aalmoezeniersdienst binnen de inrichtingen van Justitie", *Metanoia* 1998, afl. 2, 15-35.

beoordelen en beslissingen te nemen omtrent hun vrijheid, dan zijn het modellen die de mens in de eerste plaats zien als drager van risico's. De geestelijk verzorgers uit de negentiende eeuw konden zich krachtens hun diepste overtuigingen nog vinden in het moralistische discours van de penitentiare gedachte. Wanneer echter de mens hoofdzakelijk als drager van risicovolle eigenschappen wordt behandeld, dan zullen geestelijk verzorgers krachtens dezelfde of gelijkaardige overtuigingen mogelijk verzet aantekenen en vooral de nadruk gaan leggen op de mens als drager van een onaantastbare waardigheid. Het is deze waardigheid die tot uiting mag komen en die onbedreigd ruimte mag krijgen in de 'vrijplaats'. Mensen mogen verontwaardigd zijn over wat hen is 'aangedaan' door het rechtssysteem, zonder dat ze daarom moeten gezien worden als onverantwoordelijk – en dus gevaarlijk. Mensen mogen hun visie geven op hun relatie tot hun slachtoffer, zonder dat ze daardoor aan *victim blaming* doen – en dus gevaarlijk zijn. Mensen mogen een zoektocht ondernemen op het gebied van levensbeschouwelijke en politieke overtuigingen en daarbij ook maatschappelijk onwenselijke overtuigingen in overweging nemen, zonder dat ze daarom geradicaliseerd zijn – en dus gevaarlijk.

Vandaag de dag is het denken en handelen vanuit controle en veiligheid sterk verbonden met de ervaring van terreurdreiging. Om te illustreren op welke manier dit het werk van geestelijk verzorgers kan affecteren, vertrek ik van een eigen ervaring (die uiteraard wordt verteld met volle inachtneming van mijn beroepsgeheim):

In 2017 ontmoet ik Brahim⁹ vaak wanneer hij aan het poetsen is op één van de vleugels van de gevangenis. We doen dan een kort praatje dat soms ontardt in een langer praatje. Tijdens zijn gesprekken lopen zijn (en mijn) werkuren. Dus dat gesprek is alvast een aangename manier om geld te verdienen. Voor ons beiden. Hij is moslim en geboren in een voormalige Franse kolonie. Hij vertelt over de opkomst van het moslim-fundamentalisme in zijn land als reactie op het neokoloniale beleid van de Fransen. Dat beleid maakt hem zelfs een beetje kwaad en ik ontwaar een lichte sympathie voor de strijders die het Franse neokoloniale juk definitief willen afwerpen. Hij is een devote moslim met ouderwetse ideeën. Hij begrijpt niet waarom mensen geloven dat wij van apen zouden afstammen. Bovendien wil hij mij van mijn vooroordelen bevrijden rond de sharia. Die gaat helemaal niet in de eerste plaats over onmenselijke praktijken zoals het afhakken van handen. Het zijn interessante gesprekken waarin we duidelijk verschillen van mening rond een

aantal zaken, waarbij hij vooral opgetogen is dat hij vrijuit over zijn overtuigingen kan praten zonder dat hij omwille van zijn geloof gemarginaliseerd wordt. Later, Brahim heeft op dat moment de gevangenis reeds verlaten, heb ik een gesprek met iemand van het gevangenisbestuur. We spreken over veiligheid in de gevangenis in tijden van moslimextremisme. Ik geef – op een volkomen geanonimiseerde manier – het voorbeeld van Brahim en zeg dat men toch moeilijk van mij kan verwachten dat ik de dingen die zo iemand mij zegt aan één of andere instantie ga melden omdat het 'tekenen van radicalisering' zouden zijn. Ik denk dat ik door dat te zeggen een open deur heb ingetrapt. Mijn gesprekspartner kijkt mij echter verontrust aan. Er valt een ongemakkelijke stilte. Hij zegt: 'Maar wat dan als je binnen een paar maanden Brahim's foto in de krant tegenkomt als dader van een terroristische aanslag? Ga je dan nog kunnen slapen?'

Het was duidelijk dat er verwachtingen waren naar mij toe en dat de uitzonderlijke toestand van de terroristische aanslagen mij zouden moeten aanzetten om mijn beroepsgeheim hier even aan te kant te schuiven voor een legitiem (en ook juridisch te verantwoorden) hoger doel. Daartoe was het natuurlijk nodig om het idee van een imminente dreiging ruim genoeg te interpreteren, zodat het ook toepasbaar is op de confrontatie met mensen met bepaalde ideeën. Dat is in het toenmalige (en huidige) tijds klimaat echter perfect mogelijk, zeker gezien de evolutie van het concept van radicalisme/radicalisering in de richting van het idee van een soort ziekteproces dat zonder anti-radicaliseringsbehandeling haast onafwendbaar leidt tot de dood (van anderen).¹⁰

Niet alleen is het algemene klimaat in de samenleving en in de gevangenissen getekend door de angst voor terreur en de daarmee corresponderende overtuiging dat in een dergelijke noodtoestand de efficiënte bestrijding van terrorisme heel wat rechten van mensen kan overrulen. Er werd de laatste jaren ook door verschillende instanties expliciet gesteld dat geestelijk verzorgers in de gevangenissen mogelijk bronnen van informatie zijn voor veiligheidsdiensten met het oog op de bestrijding van extremistisch geweld. Eén van de tien actiepunten van het *Actieplan aanpak radicalisering in gevangenissen*, dat op 11 maart 2015, aan het begin van de legislatuur, door het kabinet van justitieminister Koen Geens werd gepubliceerd, is de 'Systematische betrokkenheid van vertegenwoordigers van de erediensten'.¹¹ Hoewel het actieplan over het algemeen een vrij adequaat beeld schetst van het werk van geestelijk verzorgers in de gevangenis en blijkt geeft van een zeker bewustzijn van

9 Een pseudoniem.

10 Voor een analyse van de verschuivingen in het discours rond 'radicalisme' en 'radicalisering', zie N. Fadil, *Tegen Radicalisering: Pleidooi Voor Een Postkoloniaal Europa*, Brussel, VUB Press, 2017.

11 <https://justitie.belgium.be/sites/default/files/downloads/Pland%27actionradicalisation-prison-NL.pdf> (geraadpleegd 31/07/2019).

het belang van de 'vrijplaats', wordt toch ook volgende enigszins verontrustende opmerking gemaakt:

De melding van problemen rond radicalisering door islamconsulenten aan de lokale directie en de coördinatoren is een bijzonder aandachtspunt. Momenteel melden de islamconsulenten problemen soms wel informeel aan de gevangenisautoriteiten, maar is er geen enkele vorm van officiële rapportage voorzien. Het DG EPI zal hierover overleg plegen met het EMB en ook de Nederlandstalige en Franstalige coördinatoren van de islamconsulenten zullen hierbij worden betrokken.¹²

Het is niet duidelijk in welke mate hierover effectief afspraken zijn gemaakt met Het Executief van de Moslims van België. Het is ook niet helder wat deze suggestie betekent voor geestelijk verzorgers van andere levensbeschouwingen, die ook vaak regelmatige contacten onderhouden met moslimgedetineerden.

Een EUROPRIS expertengroep rond radicalisering publiceerde in 2016 een kort document getiteld *Prison Chaplaincy and Deradicalisation* dat een aantal 'grondregels' bevat rond religie in de gevangenis en de rol van religieuze vertegenwoordigers bij deradicalisering.¹³ Daar zijn ook volgende regels bij:

X. Prison chaplains must be capable of and ready to detect any tendency towards radicalisation of prisoners. And they must be capable of and ready to deconstruct the ideologies underlying radicalisation. Thus, the conflation of religion and ideology can be demonstrated to the prisoner.

XI. Prison chaplains can hold in confidence conversations between themselves and prisoners. However, if a prison chaplain recognises that the contents of a conversation could threaten security in prison or present a danger to the public, they are obliged to report this to prison management. The same applies to information provided about a particular prisoner by other prisoners.

Het is moeilijk deze twee opeenvolgende regels geheel los van elkaar te lezen. De detectiecapaciteiten die aalmoezeniers dienen te bezitten, moeten in eerste instantie aanleiding geven tot argumentatieve pogingen om het verhaal van de radicaliserende gedetineerde te ondergraven. Het is echter zeer goed denkbaar dat dergelijke pogingen niet steeds het gewenste effect hebben. Als de radicaliserende gedetineerde niet vatbaar blijkt voor argumentatie en blijft vasthouden aan de gevaarlijk geachte denkbeelden, moet de aalmoezenier dan meteen grijpen naar regel XI, die hem of haar verplicht naar de

gevangenisdirectie te stappen? Dat is waarschijnlijk het geval. Ik verwees reeds naar de medische metafoor van radicalisering als ziekteproces. In het discours rond radicalisering is deze metafoor nog verder uitgewerkt op twee manieren: radicalisering als 'besmettelijk' en als hebbend een 'acute vorm' (de zogenaamde 'snelle radicalisering': vorige maand stond x nog als normale jongere cokesnuivend op de dansvloer, nu is hij al een aanslag aan het beramen). Het besmettingsgevaar en de mogelijkheid van een snelle escalatie – beide zeker denkbaar in een gevangeniscontext – zorgen ervoor dat mensen met hardnekkige overtuigingen kunnen beschouwd worden als *'threaten[ing] security in prison or present[ing] a danger to the public'*. En dan moet de geestelijk verzorger dus naar de directie stappen.

Geestelijk verzorgers worden hier geconfronteerd met een enorme onzekerheid. Vanuit hun vertrouwensfunctie worden ze erkend als belangrijke spelers in de strijd tegen radicalisering. Deze rol legt hen geen windeieren. In april 2016 werd het Belgische personeelskader dat vastgelegd was in 2005 gevoelig uitgebreid (behalve bij de katholieke aalmoezeniers en de moreel consulenten). Vooral de islamconsulenten gingen er sterk op vooruit: van 18 naar 27 voltijdse equivalenten (waaronder 1 hoofdconsulent). Op 17 mei 2019 werd een KB ondertekend waarin het langverwachte statuut van geestelijk verzorgers in de gevangenis werd geregeld. Beide beslissingen en de kosten die ze met zich meebrengen voor de schatkist werden expliciet gemotiveerd vanuit de rol die geestelijk verzorgers kunnen spelen in deradicalisering. Er bestaat echter onzekerheid over de prijs die mogelijk vasthangt aan dit succes. Bijdragen tot deradicalisering kan betekenen dat zij hun functie van 'vrijplaats', 'luisterend oor', 'moreel klankbord' naar behoren vervullen. Het is plausibel te denken dat precies een open gesprek met een vertrouwenspersoon rust kan brengen en – onrechtstreeks – radicalisering kan tegengaan. Het eerste actiepunt in het *Actieplan aanpak radicalisering in gevangenis* is immers: 'betere levensomstandigheden in de penitentiaire instellingen', waaronder ook verstaan wordt: 'verbeteren van het welzijn van de gedetineerden'. Geestelijk verzorgers zullen bevestigen dat zij door hun dagdagelijks werk daar effectief toe bijdragen. De suggestie wordt echter gewekt door de eerder geciteerde teksten dat geestelijk verzorgers ook een rol te vervullen hebben op gebied van detectie en rapportering van radicaliseringstendensen. Rond 'detectie' kan er nog enig begrip zijn bij geestelijk verzorgers aangezien zij meestal alle instrumenten verwelkomen die hen beter in staat stellen de situatie van gedetineerden te doorgronden. Wat betreft rapportering tasten ze echter

¹² *Ibid.*, p. 17.

¹³ <https://www.europriis.org/file/europriis-expert-group-report-prison-chaplaincy-and-deradicalisation/> (geraadpleegd 31/07/2019).

volledig in het duister, vooral omdat er geen heldere aanwijzingen zijn welke radicaliseringstendensen een direct gevaar vormen voor de interne en externe veiligheid. Ze voelen wel aan dat omtrent deze kwestie zeer maximale interpretaties circuleren die stellen dat altijd geldt: *it's better to be safe than sorry*.

*Conversations of offenders with chaplains are generally confidential and bound by privacy agreements. However, chaplains might hear things or pick up signals that can be an indication of radicalisation, recruitment or even violent activities. It will differ for each country as to how such information will be handled but it is important to make agreements with the chaplains that delineate when they are obliged to report worrying signals to the prison/probation authority.*¹⁴

Deze duidelijke afspraken zijn naar mijn weten niet gemaakt in België.

Terug naar de biechtstoel?

Zoals gezegd, wekt een toenemende controledrang binnen het gevangeniswezen een toenemend protectionisme op bij geestelijke verzorgers met betrekking tot de 'vrijplaats' die zij bieden. Dat is niet vreemd. Ik zal nog minder geneigd zijn over Brahims sympathie voor de sharia te spreken als ik weet dat dit hem in het huidige maatschappelijke klimaat in serieuze en mogelijk onnodige problemen kan brengen. Ik ben in deze tijden van 'morele paniek' dan ook geneigd de bijna-onschendbaarheid van het beroepsgeheim van de geestelijk verzorger te verdedigen. Misschien kan daarbij verwezen worden naar de oude traditie van het biechtsacrament en het daarbij horende absolute biechtgeheim. Toegegeven, zelfs de meeste katholieke aalmoezeniers zijn heden ten dage geen priester en kunnen dus formeel gezien geen biecht afnemen. Toch voelen gedetineerden ergens aan dat het levensbeschouwelijke gesprek op een bijzondere manier de kans biedt om open te spreken en misschien (dat zou onderzocht moeten worden) spelen op de achtergrond nog culturele ideeën mee rond het biechtgeheim wanneer ze zich in alle vertrouwen tot een vertegenwoordiger van een levensbeschouwing richten. In dit derde deel wil ik onderzoeken op welke manier het biechtgeheim een paradigma kan zijn voor het beroepsgeheim van de geestelijk verzorger. Het biechtgeheim blijkt vandaag de dag echter een dubieus toevluchtsoord voor iemand als ik die zijn beroepsgeheim een absoluut karakter wil geven. Het ligt immers zelf onder vuur en

het is al helemaal niet zeker of geestelijk verzorgers in de gevangenis zich erop kunnen beroepen.

In december 2018 werd een priester van het bisdom Brugge veroordeeld door de correctionele rechtbank tot een gevangenisstraf van een maand met uitstel en een symbolische schadevergoeding omdat hij de hulpdiensten niet had gebeld toen een vriend van hem zijn imminente zelfdoding had aangekondigd. De priester beriep zich op het biechtgeheim omdat de persoon in kwestie expliciet een biecht had gevraagd. De rechtbank oordeelde echter dat de priester schuldig was aan schuldig verzuim (art. 422bis Sw.), op basis waarvan hij verplicht was geweest hulp in te roepen. De rechtbank stelde, via een verwijzing naar de strafrechtelijke 'noodtoestand', dat in de concrete omstandigheden het rechtsbelang beschermd door het beroepsgeheim ondergeschikt was aan de door artikel 422bis Sw. beschermde belangen.¹⁵ De verhouding tussen beroepsgeheim en schuldig verzuim is juridisch geen eenvoudige kwestie. Dat geldt ook voor de verhouding tussen het biechtgeheim en het 'normale' beroepsgeheim, vooral omdat het biechtgeheim in het kerkelijk recht geen uitzonderingen toestaat.¹⁶ Toch lijkt de uitspraak van de rechtbank in de richting te gaan van een eenvoudige classificatie van het biechtgeheim als een bijzondere, maar geen uitzonderlijke vorm van beroepsgeheim, dus met dezelfde beperkingen als andere vormen van beroepsgeheim. De rechtbank ontkent, met andere woorden, de absolute aard die het biechtgeheim heeft in het kerkelijk recht of wil in ieder geval deze absolute aard strafrechtelijk niet in rekening brengen. Het is duidelijk dat dit vonnis heel wat vragen oproept rond de vrijheid van godsdienst en de relatie tussen kerk en staat.

De Belgische bisschoppen reageerden op deze rechtszaak met een persbericht waarin ze in zekere zin afstand namen van de priester, zonder echter de absolute aard van het biechtgeheim op te geven.¹⁷ De bisschoppen maken een scherp onderscheid tussen enerzijds het gewone beroepsgeheim van de pastoraal werker (priester of leek) en anderzijds het biechtgeheim, dat enkel van toepassing is wanneer er overduidelijk sprake is van een sacramentele biecht en wanneer het dus gaat over een belijdenis aan een priester van zonden uit het verleden, niet over eventuele plannen voor de toekomst. In die zin viel de aangekondigde zelfdoding, in de visie van de bisschoppen, niet onder het biechtgeheim. De bisschoppen benadrukten dat het biechtgeheim

¹⁴ <https://rm.coe.int/16806f9aa9> (geraadpleegd 31/07/2019), p. 44.

¹⁵ Corr. Brugge 17 december 2018, NjW 2019, p. 88-90, noot S. Royer en F. Verbruggen.

¹⁶ Cf. W. Possemiers, "De Hel of De Gevangenis? Biechtgeheim Onder Druk", *De Juristenkrant* 2019, afl. 381, p. 16.

¹⁷ Biechtgeheim / beroepsgeheim: verklaring van de bisschoppen,

<https://www.kerknet.be/bisschoppenconferentie/artikel/biechtgeheim-beroepsgeheim-verklaring-van-de-bisschoppen> (Geraadpleegd op 31/07/2019).

absoluut is, 'ook tegenover de burgerlijke overheid of het gerecht'. Over het gewone beroepsgeheim van de pastoraal werkers (dus ook van de priesters die geen biecht aan het afnemen zijn) wordt door de bisschoppen gezegd dat zij in bepaalde gevallen meldrecht hebben, maar geen meldplicht. Het interessante is dat dit in een voetnoot wordt gestaafd met een verwijzing naar art. 458bis van het Strafwetboek dat effectief handelt over de situatie waarin men in een professionele context kennis krijgt van een misdrijf 'op een minderjarige of op een persoon die kwetsbaar is ten gevolge van zijn leeftijd, zwangerschap, partnergeweld, een ziekte dan wel een lichamelijk of geestelijk gebrek of onvolwaardigheid'. Dit artikel wordt in de voetnoot volledig geciteerd, inclusief de vermelding dat het daarin beschreven meldrecht geldt 'onverminderd de verplichtingen hem opgelegd door artikel 422bis'. Op de website van Kerknet waar het persbericht te vinden is, is 'artikel 422bis' in de voetnoot een hyperlink (de enige link in de hele tekst) die doorverwijst naar een pagina met de volledige tekst van de artikels 422bis, ter en quater van het Strafwetboek, waarin schuldig verzuim strafbaar wordt gesteld ('hij die verzuimt hulp te verlenen of te verschaffen aan iemand die in groot gevaar verkeert'). Het vreemde is dus dat de tekst zelf ontkent dat er gevallen van meldplicht zijn voor pastoraal werkers, maar dat de uitdrukkelijke (maar achter de link ook ietwat verborgen) referentie aan schuldig verzuim verwijst naar een situatie waar pastoraal werkers wel degelijk *verplicht* kunnen zijn iets te doen waardoor ze informatie over het pastorale gesprek aan derden bekendmaken. Het is waar dat de plicht om te helpen nog niet impliceert dat er een plicht zou bestaan om bepaalde zaken die onder het beroepsgeheim vallen aan anderen te melden. Die plicht is er echter wel wanneer een dergelijke melding de enige manier is om degene te helpen die in een groot gevaar verkeert.

Dit alles hoeft geestelijk verzorgers in de gevangenis nog niet te verontrusten wanneer ze geconfronteerd worden met de vraag wat ze moeten doen met 'aanwijzingen van radicalisering'. Het schuldig verzuim is immers enkel van toepassing bij een reëel en actueel gevaar¹⁸ (en dus niet bij een mogelijk, toekomstig gevaar met hypothetische hulpbehoevenden). De conclusie lijkt dan te zijn dat er op dit moment wel degelijk een voldoende wettelijke bescherming is van de vertrouwelijkheid van de 'vrijplaats'. Er blijkt geen noodzaak te bestaan voor geestelijk verzorgers om de bescherming op te zoeken van de traditie van het biechtgeheim. Als men ermee kan leven dat

men enkel in gevallen van zeer ernstig en concreet dreigend gevaar in een situatie kan belanden waarin men verplicht is uit de biecht (die geen biecht is) te klappen – en ik vermoed dat veel geestelijk verzorgers daarmee zouden kunnen leven – dan lijkt de tekst van de bisschoppen in de juiste richting te wijzen. Toch is hun antwoord om twee redenen mogelijk nog onbevredigend.

Ten eerste blijft het denkbaar dat in een situatie van terreurdreiging, waarin steeds meer uitzonderingen op het beroepsgeheim in de wet worden opgenomen, ook de aalmoezeniers en consulenten in de gevangenis in het vizier komen van mensen die behept zijn met een onweerstaanbare wetgevende drang. Een wet van 17 mei 2017 voerde voor personeelsleden van socialezekerheidsinstellingen naast een passieve informatieplicht ook een actieve meldplicht in. Hierbij moesten ze informatie die een ernstige aanwijzing kon uitmaken voor terroristische misdrijven melden aan de procureur des Konings.¹⁹ Die actieve meldplicht heeft het Grondwettelijk Hof ondertussen alweer vernietigd, aangezien ze strijdig was met het legaliteitsbeginsel.²⁰ Een personeelslid dat moest beoordelen om al dan niet informatie te melden, had hier volgens het Hof onvoldoende deskundigheid noch voldoende middelen voor.²¹ Belangrijk is dat de wetgever blijkbaar bereid is bepaalde specifieke beroepsgroepen in te schakelen als informatiebronnen voor het onderzoek naar terroristische activiteiten en daartoe uitzonderingen op het beroepsgeheim te voorzien, inclusief een (gecontesteerde) actieve meldingsplicht. Hoe zit dat bij de geestelijk verzorgers in de gevangenissen? In het KB van 17 mei 2019 dat het statuut regelt van de geestelijk verzorgers wordt gesteld in art. 7, 4°: 'De aalmoezeniers, consulenten van de erediensten en moreel consulenten, alsook de vrijwilligers [...] brengen verslag uit bij de directeur van de inrichting van de feiten waarvan ze in de uitoefening van hun ambt kennis kregen en die een ernstige bedreiging voor de veiligheid vormen'. In het verslag aan de Koning bij het KB wordt deze bepaling in verband gebracht met 'de rechtsfiguur van de noodtoestand' die geestelijk verzorgers zou moeten toelaten om in bepaalde gevallen het beroepsgeheim te verbreken. Dat is op zich geen incorrecte, maar wel een vreemde uitleg. De noodtoestand is een rechtvaardigingsgrond die maakt dat men in bepaalde omstandigheden niet strafbaar is voor het schenden van de geheimhoudingsplicht. De noodtoestand gaat echter niet over het feit dat men in bepaalde omstandigheden *verplicht* is dat te doen. Art. 7,

18 Zie ook Versweyvelt e.a., *Beroepsgeheim en Hulpverlening*, p. 180.

19 Wet 17 mei 2017 tot wijziging van het Wetboek van strafvordering om de strijd tegen het terrorisme te bevorderen, BS 3 juli 2017, 69494; Versweyvelt e.a., *Beroepsgeheim en Hulpverlening*, p. 142-150.

20 GwH 14 maart 2019, nr. 44/2019.

21 W. Yperman en S. Royer, "Terrorisbestrijding en het legaliteitsbeginsel: is het nog duidelijk?" (noot onder GwH 14 maart 2019, nr. 44/2019), NjW 2019, p. 391-392.

4° valt onder de 'gedragsregels' van de geestelijk verzorgers en houdt bijgevolg een plicht in om zaken te melden aan de directie. Op die manier vertoont deze bepaling eerder een structurele gelijkenis met het 'schuldig verzuim' omdat het ook het idee van een plicht (bij het schuldig verzuim zelfs een *strafrechtelijk gesanctioneerde plicht*) impliceert. Zoals eerder gezegd, is de toepassing van het schuldig verzuim gebonden aan de voorwaarde dat het een actueel gevaar betreft. De formulering in het KB dat het statuut regelt van de geestelijk verzorgers lijkt echter qua voorwaarden minder veeleisend: een 'ernstige bedreiging van de veiligheid' is voldoende. Hoe dreigend moet de dreiging zijn? Is sympathie voor de sharia een 'ernstige bedreiging' voor de veiligheid? Het niet melden van een gedetecteerde sharia-sympathisant zal mogelijk niet meteen leiden tot een strafrechtelijke veroordeling wegens schuldig hulpverzuim, maar gelet op de bewuste gedragsregel uit het statuut kan het in principe wel ernstige professionele gevolgen hebben voor de zwijgzame geestelijk verzorger. Alles zal afhangen van de manier waarop concreet zal omgegaan worden met deze bepaling binnen het directoraat-generaal Penitentiare inrichtingen.

Ten tweede is er een meer fundamentele kwestie. De bisschoppen verzekeren ons dat de 'vrijplaats' voldoende gevrijwaard is door de bestaande regelgeving rond het gewone beroepsgeheim van de pastoraal werker (*quod non*, denk ik) en affirmeren tegelijkertijd met volle kracht de absolute van het biechtgeheim, waarvan het toepassingsgebied duidelijker afgebakend wordt. Het lijkt echter een futiele poging om het biechtgeheim maatschappelijk acceptabel te maken door te stellen dat het enkel in zeer bepaalde omstandigheden van toepassing is. Laurette Onkelinx interpelleerde op 6 februari 2019 justitieminister Geens in de Kamercommissie Justitie over de zaak van de veroordeelde priester en het persbericht van de bisschoppen. Ze wijst erop dat kerkelijke regelingen rond (de absolute van) het biechtgeheim geen deel uitmaken van onze rechtsorde en vraagt de minister: 'Zou het niet nuttig zijn om de kerkelijke autoriteiten er formeel aan te herinneren dat het burgerlijk recht boven elk ander recht staat, met name het religieus recht?' In zijn respons beaamt de minister: 'het strafrecht is van openbare orde en *erga omnes* en primeert dus op het kerkelijk recht'. Hij belooft het punt op te nemen met de vertegenwoordigers van de erediensten. Zowel Onkelinx als Geens bevestigen de stelling, die een beetje een slogan is geworden, dat 'de wetten van het land boven de wetten van de religie staan'. Vlaams minister Liesbeth Homans wilde in

2017 erkenningen van moskeeën afhankelijk maken van de ondertekening van een document waarin bevestigd wordt dat 'De Belgische wetten boven de sharia staan'.²² De hele discussie rond beroepsgeheim in een levensbeschouwelijke context komt op deze manier in de slipstream terecht van een aantal ruimere maatschappelijke en politieke discussies rond de plaats van religie in een 'seculiere samenleving'. De gemeenplaats die telkens opnieuw opduikt in deze discussies, dat de wetten van de religie steeds ondergeschikt zijn aan de wetten van het land, lijkt de poging van de bisschoppen om het biechtgeheim te redden tot een onmogelijke zaak te maken. De vraag is echter of die gemeenplaats wel gegrond is. Het is niet helemaal zeker wat ze precies betekent. Als ze wil zeggen dat de rechtspraak zich niet zomaar moet schikken naar de interne regelgeving van alle mogelijke particuliere clubs, dan houdt ze zeker steek. Het is veel minder duidelijk wat het wil zeggen dat een religieus persoon een papier zou moeten ondertekenen waarin staat dat hij of zij de wetgeving in het land hoger acht dan de wet van God.

Een manier om de mogelijke eenzijdigheden te vermijden waartoe de gemeenplaats neigt krachtens haar louter abstracte onderschikking van a aan b, is te wijzen op de erkenning van levensbeschouwelijke rechten van mensen. Als levensbeschouwelijke rechten enige betekenis hebben, dan houden ze minstens in dat staten (en hun wetgeving) niet alles mogen decreteren met betrekking tot de levensbeschouwelijke dimensie van het leven. Of nog beter geformuleerd: er bestaat in het menselijk bestaan een levensbeschouwelijk domein met een eigen logica, waar de staat en zijn wetten niet om het even wat mee mogen doen. Politiek filosoof Michael Sandel maakt het interessante punt dat pleidooien voor het recht op vrije beleving van godsdienst steeds voor een stuk hun kracht ontleen aan een maatschappelijk gedragen appreciatie voor wat religie kan betekenen voor individuen, gemeenschappen en de samenleving als geheel.²³ Hij pleit voor een benadering van levensbeschouwelijke rechten die verder gaat dan een respect voor levensbeschouwelijke keuzes omdat mensen die keuzes nu eenmaal maken. Het is niet de keuze zelf, maar de intrinsieke betekenis van levensbeschouwingen voor hun aanhangers en mogelijk ook voor de maatschappij die levensbeschouwelijke praktijken een bijzondere beschermwaardigheid verleent. Vanuit Sandels benadering bekeken, is het opmerkelijk dat de bisschoppen in hun perstekst op een zuiver esoterische manier het biechtgeheim presenteren. Het pastoraal werk (waarin het gewone beroepsgeheim geldt) wordt

22 <https://nieuws.vtm.be/vtm-nieuws/politiek/homans-onze-wet-staat-boven-sharia> (geraadpleegd 31/07/2019).

23 Michael J. Sandel, *Politiek en moraal: Filosofie voor het publieke debat*, Utrecht, Ten Have, 2016, p. 295-298. Zie ook zijn "Religious Liberty - Freedom of Conscience or Freedom of Choice?", *Utah Law Review* 1989, afl. 3, p. 597-615.

beschreven als zinvolle activiteit, als 'vrijplaats'. De biecht echter is duidelijk een interne aangelegenheid waarover hoofdzakelijk gezegd wordt dat de kerkelijke wetten van toepassing blijven. In zekere zin stappen de bisschoppen hier in een 'liberale' logica: wij als club kiezen ervoor onze zaken op deze manier te organiseren, zonder dat wij deze keuzes inzichtelijk dienen te maken voor anderen, maar die anderen moeten ons wel respecteren in onze keuzes. De reactie van Onkelinkx voert deze liberale logica een stap verder en ze antwoordt dat keuzes inderdaad moeten gerespecteerd worden – zolang ze anderen geen schade toebrengen. Exit de absolute van het biechtgeheim.

Vanuit levensbeschouwelijke hoek zijn er echter kansen om juist wel aan de samenleving te communiceren waarom er een domein is in het menselijke bestaan dat object kan worden van geestelijke verzorging waarin zoiets als een absoluut beroepsgeheim een plausible gedachte is. Er kan namelijk verwezen worden naar de vrijplaats als de plaats waar de gedetineerde de ruimte kan hebben om een gesprek te voeren met zichzelf. Ik laat me hier inspireren door Hannah Arendt die in haar levenslange reflectie over het kwaad van het naziregime tot het besluit kwam dat het 'gedachtenloosheid' was die sommige mensen (zoals Adolf Eichmann) deed meewerken met een volkomen immoreel systeem.²⁴ Eichmann was niet bereid om in gesprek te gaan met zichzelf. Hij was in zekere zin een man uit één stuk, die kon meedraaien in de nazimachinerie omdat hij weigerde de minimale reflexieve afstand met zichzelf te creëren waarin hij de vraag kon stellen: 'Is dit de persoon die ik wil zijn?' In sommige omstandigheden kan 'denken' als 'gesprek met onszelf' de enige buffer zijn die ons beschermt tegen het verrichten van onnoemelijk kwaad. Een gesprek met een geestelijk verzorger kan eventueel een forum bieden voor een dergelijk 'gesprek met zichzelf', waarbij de aalmoezenier of consulent gewoon een hulp is om dat gesprek wat vlatter te laten verlopen. Plannen voor de toekomst kunnen dan naast

visies gelegd worden over wie men wil of hoopt te zijn. Dat kunnen mogelijk ook gevaarlijke plannen zijn en de uitkomst van de zelfreflectie is niet gegarandeerd. Toch is het belangrijk dat het gesprek plaatsvindt. De conversatie met zichzelf verdraagt geen meldplicht van de aalmoezenier of consulent, maar is ook moeilijk te verenigen met de geestelijke verzorger die nadien ook nog eens met zichzelf gaat staan praten over de vraag of hij nu van zijn *meldrecht* gaat gebruik maken. Ik begrijp dat de bisschoppen ervoor terugschrokken om het biechtgeheim publiekelijk te legitimeren in theologische termen, bijvoorbeeld door te zeggen dat de biecht fundamenteel een gesprek is tussen God en mens. Toch denk ik dat zelfs in een post-christelijke cultuur mensen fundamenteel begrijpen wat daarmee bedoeld wordt of dat ze op zijn minst kunnen zien dat er seculiere varianten van bestaan en dat zeker mensen die misdrijven hebben gepleegd geconfronteerd kunnen worden met het 'intiëmer tribunaal' waarover ik eerder sprak, al dan niet met God als voorzitter. Misschien behoort het tot de levensbeschouwelijke rechten van gedetineerden dat ze niet alleen gelaten worden op de plaats waar ze alleen zijn met zichzelf en dat degene die hen komt steunen bij hun 'gesprek met zichzelf' in geen enkel geval zaken naar buiten brengt. Een dergelijke herinterpretatie van het biechtgeheim in meer algemeen communiceerbare (en onvermijdelijk meer seculiere) termen, zou de weg openen voor de erkenning van een strikt beroepsgeheim, ook voor pastoraal werkers buiten de context van het biechtsacrament.

De evidente vraag is dan: Zal ik nog kunnen slapen als ik de foto van Brahim in de krant zie als pleger van een aanslag? Maar misschien is het een verkeerde vraag. Het is een vraag a posteriori: gesteld dat er een plaats is waar een absoluut beroepsgeheim geldt, hoe zou ik daar achteraf moreel en existentieel mee omgaan? De eerste vraag voor de samenleving is echter: mogen er dergelijke plaatsen bestaan? Voor mij is het nog een open vraag, al vermoed ik dat als ze niet bestaan, er vooral veel ongezegd zal blijven.

²⁴ Zie haar mooie tekst: H. Arendt, "Thinking and Moral Considerations", in *Id., Responsibility and Judgement*, New York, Schocken Books, 2003, p. 159–193.

Rechterlijke dwalingen, geen onschuldige materie

FATIK sprak met professor Peter van Koppen

Ricardo Nieuwkamp* & Luc Robert**

Wie in een gevangenis rondloopt en vraagt wie onschuldig veroordeeld is, zal veel respons krijgen. Het is niet ongebruikelijk dat we mensen in de gevangenis tegenkomen die bij hoog en laag blijven beweren dat ze onschuldig veroordeeld zijn. Zo sprak één van ons (Luc) ooit met een man die elke aanzet tot een vervroegde (voorwaardelijke) invrijheidstelling weigerde omdat hij stelde onschuldig veroordeeld te zijn, wat hem ertoe bracht om al ca. 2 decennia achter de tralies te vertoeven. Hij zat een levenslange vrijheidsstraf uit, dus is strafeinde voor hem geen mogelijkheid, tenzij dat neerkomt op sterven achter de tralies. Daarnaast zijn ons ook al meerdere verhalen bekend van personen die stellig beweren (en/of waarover beweerd wordt) dat ze onschuldig veroordeeld zijn: de gebroeders Gottschalck¹ en Filip Meert² zijn een paar van de voorbeelden.

België genoot tot voor kort van een nogal dubieuze positie op het vlak van rechterlijke dwalingen. In zijn boek over de broers Gottschalck stelt Douglas De Coninck (verwijzend naar vele gedocumenteerde rechterlijke dwalingen in andere landen, waaronder Nederland): *"Ofwel hebben wij perfecte rechtbanken, ofwel maken we onszelf blind voor rechterlijke dwalingen. In België worden rechterlijke dwalingen verondersteld niet te bestaan. [...] Rechterlijke dwalingen komen voor in Groot-Brittannië, Rusland, Japan, Duitsland, Canada, Pakistan, Zweden, Denemarken en de Verenigde Staten. Ze komen voor in elk land dat op een dag niet meer om het probleem heen kon en iets als een Commissie*

Evaluatie Afgelopen Strafzaken in het leven riep." Toen De Coninck dit neerschreef, sloot de wetgever in België de mogelijkheid van een rechterlijke dwaling nog uit.³ Het valt echter sterk te betwijfelen dat er in België geen rechterlijke dwalingen zouden bestaan want, ongeacht het rechtssysteem, zijn rechterlijke dwalingen onvermijdelijk.⁴

Hoe vaak rechterlijke dwalingen voorkomen, is moeilijk te schatten. Niet alle dwalingen komen aan het licht en vaak worden alleen de zaken onderzocht waarbij er zware straffen zijn opgelegd. Op basis van de resultaten uit internationaal onderzoek schat men dat er in 0,5 tot 18% van de zaken sprake is van een rechterlijke dwaling.⁵ Wanneer we het meest conservatieve percentage toepassen op enkel de zwaardere zaken in België, zou dat betekenen, dat er 56 zaken zijn geweest waarin er is gedwaald in 2017.⁶ Uiteraard betreft dit slechts een schatting, maar het aantal rechterlijke dwalingen in België is wellicht groter dan nul. Dit heeft alles te maken met de structuur van bewijs. Ieder bewijsmiddel kent een bepaalde mate van onzekerheid. Hierdoor kan een rechter of een jury nooit met zekerheid veroordelen. De beslissing om te veroordelen gebeurt boven elke redelijke twijfel, maar het bekomen van absolute zekerheid blijft een illusie. Bij iedere veroordeling moet de jury of de rechter een gokje wagen en hierdoor is het redelijk naïef om te veronderstellen dat er in België geen rechterlijke dwalingen zouden zijn. Er is mogelijk verandering op komst. In 2018 werd de procedure betreffende de herziening (ten voordele)

* Doctor in de rechtspsychologie en voormalig doctorandus van Peter van Koppen.

** Doctor-assistent met hoofdzakelijk onderzoeksopdracht (BOF), IRCP, UGent en gastonderzoeker NICC.

1 D. De Coninck, *14 jaar onschuldig in een Belgische gevangenis: De gebroeders Gottschalck*, Antwerpen, Manteau, 2014, 224p.

2 F. Meert en W. Van Den Eynde, *De bloedkamer. Een Belgische rechtszaak wordt een nachtmerrie. 4 jaar onschuldig in de gevangenis*, Leuven, Uitgeverij Van Halewyck, 2011, 286p. Zie ook de bespreking in dit tijdschrift, L. Robert, "Vrouw Justitia, Mag Het Meer(t) Zijn? Een bespreking van Filip Meert & Wim Van Den Eynde, *De bloedkamer*, Leuven, Uitgeverij Van Halewyck, 2011, 286p.", FATIK, 2013, afl.137, 30-32.

3 D. De Coninck, o.c., 176, 179.

4 P.J. van Koppen, "Rechterlijke dwalingen", in P.J. van Koppen, J.W. de Keijser, R. Horselenberg en M. Jelacic (Eds.), *Reizen met mijn rechter: routes van het recht*, Den Haag, Boom, 2017, 884.

5 C. Huff, A. Rattner, E. Sagarin en D. Macnamara, "Guilty Until Proved Innocent: Wrongful Conviction and Public Policy", *Crime & Delinquency*, 1986, 32, 518-544; J. Roman, K. Walsh, P. Lachman en J. Yahner, *Post-conviction DNA testing and actual innocence*. Washington, DC, Urban Institute, Justice Policy, 2012.

6 Op basis van de Jaarlijkse statistieken van de hoven en de rechtbanken, hoven van beroep, correctionele zaken (https://www.rechtbanken-tribunaux.be/sites/default/files/college/files/pub_2018_agora_c_nl.pdf), merk op dat de cijfers uit 2017 het meest recent zijn. Voor deze schatting is enkel rekening gehouden met zaken waarin er een eindarrest is en betrekking hebben op "opzettelijk doden, opzettelijke slagen (392-417 sw)" en "aanranding van eerbaarheid, verkrachting (372-378 bis sw)".

Interview

in strafzaken grondig hervormd, met onder meer de oprichting van een Commissie voor herziening in strafzaken.⁷ Op 1 maart van dit jaar zijn deze wijzigingen in werking getreden.⁸ De nieuwe regeling breidt ook de herzieningsgrond van een novum – een ‘nieuw feit’ – uit. Art. 2, 3° van de wet van 11 juli 2018 voegt hiertoe een wijziging in art.443 Sv. door: *“Wanneer er sprake is van een gegeven dat bij het onderzoek op de terechtzitting aan de rechter niet bekend was en waarvan de veroordeelde het bestaan niet heeft kunnen aantonen ten tijde van het geding en dat, op zichzelf of in verband met de vroeger geleverde bewijzen, met de uitspraak niet bestaanbaar schijnt, zodanig dat het ernstige vermoeden ontstaat dat indien dit gegeven bekend zou zijn geweest, het onderzoek van de zaak zou hebben geleid, hetzij tot een vrijspraak van de veroordeelde, hetzij tot het verval van de strafvordering, hetzij tot het ontslag van rechtsvervolging, hetzij tot de toepassing van een minder strenge strafwet.”* Het is hier niet de plaats om dit verder te ontwikkelen, maar het punt is dat België na een heel lange tijd gesleuteld heeft aan deze procedure tot herziening.

De nieuwe regeling is echter verre van ideaal, met tal van vragen die rijzen.⁹ Zo zal het Hof van Cassatie oordelen over de ontvankelijkheid van een herzieningsaanvraag en pas bij een ontvankelijke aanvraag de Commissie tot herziening in strafzaken vragen naar een niet-bindend advies over de aanwezigheid van een novum. Hoe het Hof van Cassatie zelf het novum-begrip zal invullen, ligt nog niet vast. Bovendien moet de aanvrager de stukken toevoegen waaruit de herzieningsgrond blijkt. Een zeer hoge drempel *“aangezien de aanvrager geen bij wet voorziene mogelijkheid [heeft] om vooraf onderzoeksdaden te vragen die relevante stukken aan het licht zouden kunnen brengen en zo zouden kunnen bijdragen aan een onderbouwde, ontvankelijke herzieningsaanvraag”*.¹⁰ Dat er überhaupt een novum nodig is, roept ook vragen op in het licht van bestaand empirisch onderzoek. Zo toont een onderzoek bij de *Court of Appeal of England and Wales* aan dat vooral getuigen, forensisch materiaal of ‘character evidence’ (een karakterbeschrijving van de verdachte) zorgen voor problemen.¹¹ Overigens toont deze studie aan *“dat in 76% van de 218 succesvolle verzoeken om een nieuw*

proces bij dat gerecht precies hetzelfde bewijs voorlag als bij de oorspronkelijke beslisser”, met andere woorden zaken waarbij een novum geen rol speelde.¹² Of de nieuwe procedure echt een grote stap in de goede richting is, blijft voorlopig een open vraag, maar feit is wel dat de herziening in strafzaken onder de aandacht van de wetgever is gekomen.

Zoals in Engeland al bleek, kregen mensen die zich inzetten in onderzoek naar rechterlijke dwalingen gemakkelijk het label van *troublemakers* of zelfs *enemies of the state* – ze krijgen het aura van lastpakken en luizen in de pels van justitie.¹³

In België geldt dat wantrouwen al bij het idee zelf: *“Beweren dat [rechterlijke dwalingen] wel bestaan, wordt bijna beschouwd als inciviek, op z’n minst als een uiting van een gebrek aan vertrouwen dat wij als democraten horen te hebben in ons gerechtelijke apparaat”*.¹⁴

Het valt af te wachten of gedragswetenschappers in Vlaanderen in de nabije toekomst meer aandacht zullen hebben voor mogelijke rechterlijke dwalingen en of er vanuit de rechterlijke macht ook een belangrijke(re) plaats voor gedragswetenschappers wordt voorzien, met openheid voor de mogelijke fouten die men zelf maakt, met inzage in afgelopen strafzaken, etc. Het recht is immers mensenwerk en mensen zijn feilbaar, blootgesteld aan allerhande bias en cognitieve denkfouten. Inzicht krijgen in problemen en fouten bij de waarheidsvinding helpt om het recht te verbeteren.

Eén van de meest terugkerende oorzaken bij bewezen rechterlijke dwalingen kan worden teruggeleid naar het politieel onderzoek, als gevolg van tunnelvisie. Hierbij wordt aangenomen dat de verdachte ook de dader is in vroegtijdig stadium van het onderzoek. De rest van het onderzoek is er dan op gericht om te bewijzen dat de verdachte de dader is waarbij men blind is voor mogelijk ontlastend bewijs of dit ontlastende bewijs probeert weg te redeneren. Bijvoorbeeld: we vinden geen vingerafdrukken van de verdachte in de woning van het slachtoffer dus de dader zal wel handschoenen hebben gedragen. Het risico op tunnelvisie kan echter eenvoudig worden

7 Dit gebeurde aan de hand van art. 2-6 (H2, wijzigingen van het Wetboek van strafvordering), in de wet van 11 juli 2018 houdende diverse bepalingen in strafzaken, BS 18 juli 2018. Over deze wijzigingen, op basis van een rechtsvergelijking, zie C. Fijnaut en K. Verhesschen, “Minder juristen, meer andere deskundigen bij de herziening van de herziening in Nederland en België?”, *Expertise en Recht*, 2018, afl. 6, 268-275.

8 Zie ook het KB van 19 december 2018 tot vaststelling van de regels inzake de aanstelling van de leden van de Commissie voor de herziening in strafzaken, in uitvoering van artikel 445 van het Wetboek van Strafvordering, BS 24 december 2018.

9 Zie de kritische commentaren van Fijnaut en Verhesschen, l.c., 270-271 en 273-274; zie ook van Koppen en Horselenberg, “Waarom er in België en Nederland geen rechterlijke dwalingen zijn”, *Expertise en Recht*, 2018, afl. 6, 277.

10 Fijnaut en Verhesschen, l.c., 274.

11 Zie N.M. Smit, R.M. Morgan en D.A. Lagnado, “A systematic analysis of misleading evidence in unsafe rulings in England and Wales”, *Science & Justice*, 2018, afl. 58, 133-135.

12 van Koppen en Horselenberg, l.c., 278.

13 Bvb. M. Naughton, *The innocent & the criminal justice system*, Houndsmills, Basingstoke, Palgrave MacMillan, 2013, 4.

14 D. De Coninck, o.c., 176.

Interview

gereduceerd door middel van scenariodenken, ook wel onderzoekspistes genoemd, waarbij al het bewijs wordt geëvalueerd in ten minste twee scenario's. Waar in het schuldige scenario de verdachte ook de dader is, gaat het alternatieve scenario ervan uit dat de verdachte niet de dader is. Ieder politieel onderzoek moet zowel *à charge* (op zoek naar belastend bewijs tegen de verdachte) als *à décharge* (op zoek naar ontlastend bewijs) worden gevoerd. Uit de praktijk weten we dat onderzoek *à décharge* geen sinecure is. Daarom kan als uitgangspunt het alibi van de verdachte een dergelijk alternatief scenario zijn.¹⁵

Tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen inzake de herziening (ten voordele) in strafzaken, had FATIK op 9 mei de mogelijkheid om met Peter van Koppen in gesprek te gaan. Van Koppen is hoogleraar rechtspsychologie aan de Universiteit van Maastricht en aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij heeft er als rechtspsycholoog een bijzonder gevulde carrière op zitten. Als één van de grote gangmakers van het Project Gerede Twijfel heeft hij, samen met studenten en collega-onderzoekers, al vele afgelopen strafzaken onder de microscoop gelegd en ze aan een gedetailleerde dissectie onderworpen. Dat leverde meermaals belangrijke nieuwe inzichten op over de schuld of onschuld van de veroordeelde(n). Ook trad van Koppen geregeld op als gerechtelijk expert in Nederland en in België (bvb. bij de parachutemoord). In 2018 werd nog overwogen om de stukken van de Bende van Nijvel te vertalen en aan zijn onderzoeksteam over te maken. Hoewel hij in het academiejaar 2019-2020 de pensioengerechtigde leeftijd bereikt, praat hij met een enthousiasme en energie die doen uitschijnen dat hij nog decennia zal doorgaan met zijn haarfijne rechtspsychologische analyses van rechtszaken.

We spraken Peter van Koppen in café Tribunal, naast de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Maastricht. Nadien hebben we hem ter aanvulling nog enkele vragen per email voorgelegd, waarop hij schriftelijk geantwoord heeft.

FATIK: Kunt u toelichten wat gerechtelijke dwalingen juist zijn en waar die het meest voorkomen in de strafrechtelijke keten?

Peter van Koppen: Gerechtelijke dwalingen bestaan niet. Ik spreek altijd over rechterlijke dwalingen. Iedere rechterlijke dwaling begint bij de politie. Iedere rechterlijke dwaling die ik ken, kan je terugbrengen naar fouten die de politie heeft begaan. En daar wordt op verder gebouwd. Als de politie niet met de verkeerde verdachte naar het Openbaar Ministerie was gegaan, dan wordt ook niet de verkeerde vervolgd en

kan de rechter niet de verkeerde veroordelen. Maar de rechter heeft een soort van eindcontrole op alles wat daarvoor gebeurd is en hij veroordeelt. Het is altijd de schuld van de rechter, die heeft dan zijn werk niet goed gedaan.

Rechters hebben allerlei uitvluchten, zoals "Het is druk, druk, druk" en "De politie heeft me voorgelogen". Je moet je niet laten voorliegen. Zo simpel is het leven, daarvoor ben je rechter. Daarom zal ik het ook niet hebben over gerechtelijke dwalingen maar rechterlijke dwalingen.

In België heb je het Hof van Assisen waar de jury beslist. Dan nog heeft de rechter de taak om de zaak in goede baan te leiden. De rechter moet ervoor zorgen dat al het relevante bewijs aan de jury wordt gepresenteerd en het niet-relevante bewijs niet behandeld wordt. In België zijn jullie heel goed in het presenteren van niet-relevant bewijs aan de jury – maar dat even terzijde. Dat zie je bijvoorbeeld bij de zaak van Els Clottemans. Het ging voortdurend over [de persoon] Clottemans zelf. Het moet over het misdrijf gaan. Het is niet interessant of ze op de lagere school een aardig meisje was of niet.

Ik ben dan ook geen voorstander van juryrechtspraak en maak daarbij altijd deze vergelijking. We hebben een chirurg die staat te opereren en ineens denkt hij: 'Verdorie, dit is wel een erg ingewikkeld geval'. En bij het ingewikkelde geval gaat hij dan voor het ziekenhuis op straat staan, houdt hij 12 willekeurige burgers aan en zegt hij: 'Goh, willen jullie voor mij komen opereren en dan naai ik hem wel weer dicht?' Dat is wat je met juryrechtspraak ook doet: de meer eenvoudige zaken laat je door de rechter doen en als het ingewikkeld wordt, dan gaan we het overlaten aan gewone burgers. Die burgers hebben geen idee over wat bewijs juist inhoudt, ze hebben geen idee van forensisch-technische bewijsmiddelen, wat een getuigenverklaring is, wat de problemen zijn met herkenningen en de problemen met *character evidence*, die een grote rol spelen bij juryrechtspraak. Dat zijn een paar problemen die je hebt met jury's.

Ik weet ook wel dat er voordelen zijn, maar ik ben geen voorstander van juryrechtspraak. Ik denk dan ook dat het meer rechterlijke dwalingen oplevert dan wanneer je serieus getrainde rechters hebt.

FATIK: Wat zijn de meest courante oorzaken van rechterlijke dwalingen?

Peter van Koppen: In de Verenigde Staten bestaat een hele serie van zogenaamde *DNA exoneration cases*, van onder andere het *Innocence Project*. Daar valt heel wat over te zeggen. Eén van de belangrijkste bemerkingsen

¹⁵ R. Nieuwkamp, *Where I was and how I will prove it: On the believability of alibis*, Maastricht, Universiteit Maastricht, 2018.

daarbij is dat het een heel beperkte visie is op strafzaken, omdat ze alleen maar kijken naar de zaken waar er DNA is. Dan mag je hopen dat het DNA op de plaats delict dan ook dader-DNA is, maar daar ben ik niet in alle gevallen van overtuigd. Ik ben aanwezig geweest bij conferenties in de Verenigde Staten waar ze zulke zaken presenteerden en tot de conclusie kwamen: "This is a miscarriage of justice", maar ik ben niet meteen overtuigd of het dan echt een rechterlijke dwaling is. In ieder geval: zij fixeren zich op DNA.

Wij hebben in Nederland nog nooit een zaak gehad waar we door DNA hebben kunnen laten zien dat het een rechterlijke dwaling was. Waarom we die nog nooit gehad hebben? Geen idee. Ik vind het bijzonder, want we hebben in Nederland aanzienlijk minder rechterlijke dwalingen dan in de Verenigde Staten, al was het maar door het verschil in grootte van het land en verschil in kwaliteit van de advocatuur, die bij de meeste strafzaken in de Verenigde Staten aanzienlijk slechter is dan in Nederland en ook met die rare jury's die ze hebben. Waarom we zo'n zaken niet hebben? Ik heb geen idee. Maar dat allemaal in de zijlijn.

In strafzaken waarin bewezen is dat het een rechterlijke dwaling was, gaat men kijken waarom mensen oorspronkelijk veroordeeld zijn. Daarbij vindt men in onderzoek veel problemen. Eén nadeel van dat onderzoek is dat er geen controlegroep is. Als we bij rechterlijke dwalingen zouden zeggen: in 60% van deze zaken zijn er problemen met getuigen door foute verklaringen, dan denkt men al snel dat dit zeer problematisch is. Als we dan gaan kijken naar de gemiddelde strafzaak, dan gaat het in zo'n 95% van alle zaken alleen maar over getuigen. Als je 'amper' in 60% van de zaken met een rechterlijke dwaling vindt dat problemen met getuigen door foute verklaringen de oorzaak zijn, dan denk ik dat het met getuigenverklaringen nog vrij goed meevalt. Je kan natuurlijk wel een aantal elementen identificeren waar het misgaat. In het algemeen zit bewijs wel ingewikkelder in elkaar dan dat het maar één oorzaak betreft en dat alles op de een of andere manier misgaat. Het gaat altijd over een combinatie van oorzaken. Het gaat dan bijvoorbeeld over een combinatie waardoor niemand kritisch naar het bewijs heeft gekeken, behalve naar het flutbewijs dat er lag.

FATIK: Hoe groot bedraagt het aantal rechterlijke dwalingen volgens u?

Peter van Koppen: Dat is ergens tussen het continuüm van 0% tot 100%. Het is niet mogelijk om er een concreet percentage op te plakken.

FATIK: Hoe wordt in Nederland omgegaan met rechterlijke dwalingen?

Peter van Koppen: In Nederland en Vlaanderen bestaat een beschaafd rechtssysteem, met professionele rechters. In eerste aanleg kan je veroordeeld worden en kan je volledig in hoger beroep. En anders kun je in Nederland altijd nog naar de Hoge Raad die de zaak dan weer kan terugsturen [de Hoge Raad is analoog aan het Hof van Cassatie in België en beoordeelt o.a. of het recht goed is toegepast¹⁶]. Dat is een beschaafd ingewikkeld systeem. Zo'n beschaafd ingewikkeld systeem kost tijd. Vanaf de aanhouding van een verdachte tot er een beslissing in kracht van gewijsde is, ben je al snel twee jaar bezig. In meer ingewikkelde moordzaken kan dat oplopen tot zes of zeven jaar, maar uiteindelijk ligt er dan een eindbeslissing en is het belangrijk om die te respecteren. Voor het slachtoffer of voor de familie van het slachtoffer is het belangrijk dat er een eind aan heel het circus komt. Ook voor de verdachte is het van belang dat er duidelijkheid komt – bijvoorbeeld: 'ik moet 20 jaar de gevangenis in' – en dat de zaak niet eindelijk blijft doorgaan. Dat is iets wat je moet koesteren.

Je moet dus niet zeggen: we gaan herzieningen of het openbreken van zaken heel gemakkelijk maken, want dan komt er nooit een einde aan. Dat moet je reserveren voor de uitzonderingen.

Het komt erop neer om de deur op een kier te laten staan, zodanig dat die kier niet te groot is, maar ook niet zo klein dat die zaak er niet tussen past. Dat is een min of meer subtiel proces. Misschien is het wel iets te subtiel, waardoor ik denk dat in Nederland en België de deur te ver dicht staat, omdat ik zie dat zaken waarbij je met redelijke zekerheid kan zeggen dat er een rechterlijke dwaling heeft plaatsgevonden, niet heropend worden of niet herzien worden door de Hoge Raad op basis van onzinargumenten.

We hebben in Nederland de Adviescommissie afgesloten strafzaken (ACAS) gekregen. De ACAS moet voornamelijk *inhoudelijk* beoordelen of er redenen zijn om een zaak te heropenen, los van de juridische mogelijkheden. De *juridische* mogelijkheden moeten

16 Voor meer hierover, zie: <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Hoge-Raad-der-Nederlanden/Over-de-Hoge-Raad>.

Interview

door de Hoge Raad worden bekeken, in combinatie met de inhoudelijke argumenten. Dat model gaat België min of meer overnemen. Er is voor België een nieuwe regeling voor herziening. Dat was trouwens ook wel tijd, die voorgaande regeling in België was redelijk antiek. Bij de oprichting van de ACAS in Nederland was het idee dat het ontzettend moeilijk is om te bewijzen dat iemand onschuldig veroordeeld is. Het idee van de Commissie is dat ze een aantal zaken nemen die ze tegen het licht houden. Deze zaak deugt, deze niet helemaal, dus wordt die zaak serieus onderzocht. De ACAS doet dat niet. Wat ze doet, is kijken of er een novum ligt, waarmee ze deels hetzelfde doet als de Hoge Raad. En dan denk ik: dat is jouw taak niet. Jouw taak als commissie is niet om op zoek te gaan naar een novum maar om te kijken naar zaken waarvan jij denkt dat ze niet deugen, want dan kan ik er mee naar de Hoge Raad. Ik vind dat ACAS nu veel te veel Hoge Raad speelt. Daar zit ook een dilemma in.

FATIK: Wat zou uw advies zijn om het anders in te richten?

Peter van Koppen: Ik zou beginnen met een instantie te maken die verder van de rechterlijke macht staat, zoals de Engelsen dat gedaan hebben. Uiteindelijk is het wel aan de rechter om te beslissen wie er moet vrijkomen. Die instantie moet met een voorbereide zaak komen – toch als er iets in zit – en met een voorstel. Dat gebeurt zo in Engeland: de helft van de zaken bij de *Criminal Cases Review Commission* (CCRC) wordt door het *Court of Appeal* een re-trial gegeven. De rechterlijke macht gaat ook niet altijd mee, maar dat is eenmaal inherent aan het echte leven. Wat je nu ziet – en dat gaan jullie in België ook doen –, de ACAS zit bij de Hoge Raad en die is eigenlijk onderhorig aan de Procureur-generaal bij de Hoge Raad. Dat werkt gewoon niet, die staan gewoonweg te dichtbij. Dat komt voort uit angst dat niet-juristen er met hun recht vandoor gaan.

FATIK: Kunt u kort toelichten wat het project Gerede Twijfel inhoudt?

Peter van Koppen: Het Project Gerede Twijfel aan de afdeling Strafrecht en Criminologie van de Vrije Universiteit bestaat al een jaar of 16. De basis is het volgende. Eenieder kan zijn strafzaak na een veroordeling bij ons aanmelden als hij claimt onschuldig te zijn veroordeeld. Als men niet met een al te idioot verhaal komt, dan vragen we een aantal stukken op. Meestal is dat het requisitoir in Hoger Beroep, het pleidooi en het arrest van het Hoger Beroep. Bij voorkeur willen we ook het verhaal: waarom denk je dat je onschuldig bent? Vaak komen andere mensen, een advocaat of familie, met de zaak en met een verhaal. Op basis van deze gegevens beslissen we of we de zaak gaan doen. Er

zijn nog wel wat meer criteria die vermeld staan op de website (www.geredetwijfel.nl). Het is ook belangrijk dat er voldoende vlees aan de zaak zit om er een groep studenten op te zetten. Dat leidt er bijvoorbeeld toe dat zedenzaken bijna niet worden geselecteerd, omdat het vaak gaat over de versie van wat gebeurd is volgens de veroordeelde en de versie van het slachtoffer. Fraude komen we ook bijna niet tegen. Er moet voldoende materiaal zijn om mee te werken, maar een compleet dossier hebben we zelden. Wat we altijd missen, zijn goede foto's van het plaats-delict – en waarom die afwezig zijn, dat is voor mij een groot raadsel. Ik vind het raar dat advocaten niet standaard vragen naar foto's van de het plaats-delict. Dat moeten goede foto's zijn; soms komt de politie aanzetten met een paar lullige zwart-wit foto's die nauwelijks te beoordelen zijn. Vaak krijgen we van advocaten het dossier. Van het Openbaar Ministerie krijgen we dat zelden.

Zaken die wij aannemen worden door een groep studenten onder onze strenge leiding minutieus onderzocht. In het Project Gerede Twijfel komen trouwens de drie functies van de universiteit samen. Het Project is een onderwijsproject. Het is, ook internationaal gezien, het enige project waarin studenten leren het gehele en altijd ingewikkelde feitencomplex, zowel technisch als niet-technisch, in een echt dossier te analyseren. Het Project is een Mastervak. Het staat open voor studenten van alle faculteiten en van alle universiteiten. In de praktijk zijn het vooral studenten criminologie, psychologie, rechten en forensisch wetenschappen.

Het Project is ook een onderzoeksproject. Over de analyses van de zaken is een serie boekjes gepubliceerd bij Boom Juridische Uitgevers. Het Project heeft ons veel geleerd over rechterlijke dwalingen, over bewijs en feitenvaststelling en over het doen van rechtspsychologische experimenten in concrete strafzaken, hetgeen weer tot algemenere publicaties heeft geleid.

Het Project is eveneens een dienstverleningsproject. De veroordeelde kan ons rapport – meestal in de vorm van een boekje – gebruiken om met behulp van een advocaat herziening van zijn zaak aan te vragen (als wij tot de conclusie kwamen dat hij waarschijnlijk onschuldig is veroordeeld). Er is in de media bovendien grote belangstelling voor het project, dat maatschappelijke discussies op gang brengt en daarmee bijdraagt aan de verbetering van het strafrechtssysteem.

We participeren in het Europese Blackstone Consortium, waarin wij het oprichten van vergelijkbare projecten in het buitenland stimuleren. Naast de 'klassieke' gerede twijfelzaken onderzoeken wij met studenten op een vergelijkbare manier ook *cold cases*.

Interview

Dat doen we in samenwerking met de politie, onder andere met het Cold Case-team van de Amsterdamse politie. Er loopt altijd een aantal onderzoeken tegelijkertijd.

FATIK: Het officieel discours leek in België gedurende lange tijd te zijn dat er geen rechterlijke dwalingen bestaan, maar anderzijds zijn er wel opmerkelijke strafzaken zoals de parachutemoord, de veroordeling van de broers Gottschalk voor feiten die ze niet zouden kunnen gedaan hebben. Waarom is dat volgens u zo lang in België het dominante discours geweest?

Peter van Koppen: In België is de herzieningsdeur vrijwel absoluut dicht. Wij organiseerden in 2014 een conferentie in Leuven over rechterlijke dwalingen. Tijdens het panelgesprek aan het einde van de dag zei de bekende Vlaamse rechtbankjournalist Gust Verwerft: *'Ik heb nu 31 jaren bij Assisenzaken gezeten. Ik heb in al die jaren geen rechterlijke dwaling zien gebeuren'*. Zijn bijdrage kreeg algemene instemming van de aanwezige rechters, procureurs des konings, advocaten, wetenschappers en journalisten. België kent geen rechterlijke dwalingen is de communis opinio. Dat maakt België uniek in de wereld. Het lijkt er echter op dat de afwezigheid van bekende rechterlijke dwalingen meer komt doordat men er de ogen voor heeft gesloten. Er zijn ook mechanismes in België die het ontdekken van rechterlijke dwalingen voorkomen. Wij noemen een paar van die mechanismes.

Ten eerste stellen Belgische advocaten zich bleuer op dan advocaten in Nederland. Wij horen regelmatig verhalen van Belgische advocaten dat zij het niet zullen wagen om hard te roepen dat hun cliënt onschuldig is, want dat heeft ook repercussies voor de manier waarop zij en hun andere cliënten door justitie en rechters worden behandeld. Een fraai voorbeeld is Vic van Aelst, toch niet de minste strafpleiter in Vlaanderen. Hij verdedigde met hand en tand Els Clottemans, de verdachte in de bekende Parachutemoord. Zijn persistente inzet was dat zij het misdrijf niet pleegde. Nadat de jury in de assisenzaak Els Clottemans op 20 oktober 2010 had veroordeeld, draaide hij om. Hij zei toen dat het oordeel van de assisenjury dat zij toch schuldig was als juist moest worden geaccepteerd.

Een tweede voorbeeld is de andere bekende Vlaamse strafpleiter Jef Vermassen. Hij verdedigde in 1996 Rosie Verstraete die niettemin werd veroordeeld voor doodslag op haar man. Dat zou in 1993 zijn gebeurd. Nadat zij was aangehouden werd zijn lichaam gevonden in de beerput. In de Beerputmoord stemde de jury 7 tegen 5, waarna de drie beroepsrechters van het Hof van Assisen de doorslag gaven. Rosie

kreeg 20 jaar dwangarbeid. Vermassen zei nog in 2016 dat die zaak voor hem *'de grootste deuk [was] in mijn vertrouwen in justitie'*. Toch zei hij ook dat hij pas na zijn pensionering de beerput over die zaak durfde open te trekken.

Advocaten zijn niet alleen bang. Veroordeelden zijn dat ook. Een typisch voorbeeld is opnieuw Els Clottemans. Zij kreeg 30 jaar gevangenisstraf opgelegd. In België zit men er daarvan minstens 10 uit. Na 10 jaar kan men dan vrijgelaten worden, onder meer als de familie van het slachtoffer en het openbaar ministerie zich daartegen niet verzetten. En dat gaat zeker gebeuren als men blijft ontkennen dat men het misdrijf pleegde. Ook Belgische veroordeelden kunnen knopen tellen en kiezen dan eieren voor hun geld. Hoe prangend dat kan zijn, laten de lotgevallen van Peter Feijen zien. Hij werd veroordeeld – ook al met een jury van 7 tegen 5 – voor wurgen en doodslaan van zijn vriendin Katherine Schelfout in 2004. Zijn bureauschreven, geheel buiten de veroordeelde om, een brief aan de Koning die prompt belandde op het bureau van de gevangenisdirecteur. Die maakte daarop het leven van Peter zuur en pogingen om vervroegd vrijgelaten te worden, werden verhinderd. Alles bij elkaar genomen is er niemand in België die zich zinvol zal inzetten voor een onterecht veroordeelde. Ook journalisten niet, getuige het oordeel van Gust Verwerft.

Als derde is er eigenlijk geen herzieningsprocedure, althans geen behoorlijke herzieningsprocedure. De procedure kent hoge hobbels. Die hobbels zijn zodanig dat er sinds de Tweede Wereldoorlog niet meer dan een stuk of drie herzieningen zijn geweest. Het novum is in de Belgische wet weliswaar beperkter geformuleerd dan in Nederland, maar dat is niet het grootste probleem. Bij de aanvraag tot herziening moeten er van liefst drie oudere advocaten gunstige adviezen worden overgelegd. En dat moet allemaal gebeuren binnen vijf jaar na de veroordeling. Daarnaast mag de zogenaamde burgerlijke partij – dat is meestal het slachtoffer of diens familie – tussenbeide komen. En zo zijn er geen rechterlijke dwalingen in België.

Die gaan er wellicht komen, want de herzieningsprocedure wordt ingaande 1 maart 2019 herzien. De belangrijkste wijzigingen zijn de volgende. Het novumbegrip gaat erg lijken op dat in Nederland. En het Hof van Cassatie kan, als niet *prima vista* een aanvraag wordt afgewezen, zich laten bijstaan door een Commissie voor herziening in strafzaken, die met uitzondering van een 'deskundige' geheel uit juristen zal bestaan. Het gaat in theorie derhalve allemaal een beetje lijken op Nederland. De praktijk moet nog blijken. En de vraag blijft of Nederland wel zo'n leidende rol kan worden toebedeeld.